

Demaskavimo aistros įkvėpti literatūros kanono tyrimai

DARIUS KUOLYS

Vilniaus universitetas
<https://ror.org/03nadee84>
darius.kuolys@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1141-9558>

Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *Mokyklinis lietuvių literatūros kanonas. Šimtmečio raidos rekonstrukcija*: Monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024, 614 p., ISBN 978-609-425-399-7

Lietuvos akademinė bendruomenė ir visuomenė sulaukė iki šiol plačiausio lietuvių literatūros mokyklinio kanono tyrimo, kuriame daug dėmesio skiriama ir senosios raštijos kūrinių vietai XX a. mokyklų programose aptarti. Monografijos autorės Viktorija Šeina ir Aistė Kučinskienė nuveiktą darbą vadina pirma kanono istorinės raidos rekonstrukcija:

Savo tyrimu tad siekiame ambicingo tikslo – nuosekliai atkurti, kaip valstybinio bendrojo ugdymo sistemos kūrimosi aušroje buvo steigiamas mokyklinis vyresniųjų klasių lietuvių literatūros kanonas ir kaip jis kito per šimtmetį. Tai ne tik pirmas toks tyrimas Lietuvoje, bet ir vienintelis (mums žinomas) tokio pobūdžio darbas apskritai.¹

¹ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *Mokyklinis lietuvių literatūros kanonas. Šimtmečio raidos rekonstrukcija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024, p. 23.

Received: 05/05/2025. **Accepted:** 18/06/2025.

Copyright © 2025 Darius Kuolys. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Oficialus monografijos recenzentas Paulius V. Subačius *Naujojo Židinio-Aidų* skaitytojams knygą pristato ir kaip „savotišką lietuvių literatūros istoriografijos metasintezę“, ir kaip viso šimtmečio mokyklinės lituanistikos „demaskavimą“. Ši knyga, pasak recenzento, atveria lituanistikoje buvusių ir esančių „liguistų būklių, ydų ir kompleksų panoramą“, parodo visą amžių trukusį „meninio kriterijaus subordinavimą nacionalinei politikai“, atskleidžia šio reiškinių „skverbtį ir mastą“, taip pat savo „moksliu požiūriu“ nuvainikuoja „nekritikuotinų asmenybių“ – Vinco Mykolaičio-Putino, Vandos Zaborskaitės ir kitų – mokyklą pasiekusius „konformistinius tekstus“².

Taigi verta atidžiau panagrinėti, kaip ambicingą „metasintezės“ siekį monografijos autorėms sekėsi suderinti su „demaskavimo“ aistra. Ar pavyko įveikti natūralią įtampą tarp „sintezavimo“ ir „demaskavimo“? Mat sintezė reikalauja visumos matymo, atvirumo skirtingiems balsams ir požiūriams, stiprios hermeneutinės klausos, dialogiško santykio su tekstais. „Demaskavimui“ būtinas įsitikinimas savo nuomonės pranašumu, teisumu ir oponento pozicijos menkumu, klaidingumu. Tyrimo medžiaga šiuo atveju pasitelkiama savo teisumui įrodyti, o tam netinkami tekstai tiesiog nutylimi arba iškreipiami. Sintezė grindžiama dialogu, mąstymu *ir–ir*, o „demaskavimas“ – monologu, mąstymu *arba–arba*.

TYRIMO MEDŽIAGA

Monografijoje aprėpta ir aptarta medžiaga ištis įspūdinga. Ji pati savaime turi pažintinę vertę. Knygos autorės ne tik apžvelgia XX šimtmetį kurtas mokyklines programas, rašytus literatūros vadovėlius ir chrestomatijas, bet pasitelkia ir mokytojų konspektus, atsiminimus, mokinių rašinius, mokyklai skirtas metodines priemones, mokslininkų straipsnius, egzaminų užduotis, posėdžių, kuriuose svarstyti literatūrinio ugdymo klausimai, protokolus, kultūrinio ir politinio gyvenimo kontekstus. Peržiūrėta amžiaus pedagoginė periodika, atverti primiršti archyvai. Ir vis dėlto lieka aiškiau neapibrėžtas pats tyrinėjamos medžiagos branduolys.

² Paulius Subačius, „Kada gi (bus) desovietizuota mokyklinė lituanistika?“, in: *Naujasis Židiny-Aidai*, 2025, Nr. 2, p. 74–76.

Knygos autorės teigia, kad darbe apsiribojo „vyresniųjų klasių“ literatūros mokymo turiniu, egzistavusiu trimis skirtingais XX a. laikotarpiais: „Pirmojoje Lietuvos Respublikoje“, „sovietų okupacijoje“ ir „Antrojoje Lietuvos Respublikoje“. Priduria, kad tai – „baigiamos dvi–keturios bendrojo ugdymo mokyklos klasės“, kad „šios ribos skirtingu metu varijavo“³. Taip ir neaišku, kas tos tyrinėjamos „vyresniosios klasės“, kodėl darbe vienu atveju aptariami ketverius metus dėstyti lietuvių literatūros autoriai ir kūriniai, kitu atveju – dėstyti trejus ar vos du metus (taigi net dšyk trumpiau). Skirtingų laikotarpių skirtingos trukmės programų iškarpos ir jose minimi autoriai lyginami be jokių išlygų, iš lyginimų daromi platūs apibendrinimai. Vis dėlto aiškiau nepabrėžta tyrimo imtis kelia abejonių ir lyginimais, ir apibendrinimais.

Abejones sustiprina prie monografijos pridėtos „Vyresniųjų klasių lietuvių literatūros programinių autorių lentelės“. Jose surašyti autoriai, išrinkti iš skirtingos trukmės vyresniųjų klasių programų iškarpų, tvirtinant, kad būtent tose klasėse „teiktas lietuvių literatūros istorijos kursas“. Tad Pirmojoje Respublikoje ir sovietų okupacijos pirmaisiais dešimtmečiais ketverius metus dėstyti rašytojai lyginami su vos du metus Antrojoje Respublikoje dėstytais rašytojais. Teigiama, kad „lietuvių literatūros istorijos kursas“ šiuo, trečiuoju, laikotarpiu buvęs vien XI–XII vidurinės mokyklos klasėse. Tačiau programos ir vadovėliai akivaizdžiai liudija, kad literatūros istorijos tuo laiku būta ir IX–X klasėse. O ir Antrojoje Respublikoje kurta gimnazija aprėpia ne du, bet ketverius metus. Taigi labai svarbi medžiagos dalis tyrime lieka nutylėta, „nerekonstruota“.

Monografijos autorės be rimtesnio pagrindimo Antrajai Lietuvos Respublikai priskiria du metus paskutinius sovietų okupacijos metus, kai krašte veikusios „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos“ ministerijos dar vykdė Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto įsakymus. Pasakojimą apie Antrąją Lietuvos Respubliką tyrėjos įspūdingai pradeda nuo 1988-ųjų vasarį Maskvoje vykusio „Tarybų Sąjungos Komunistų Partijos Centro komiteto plenumo“ ir Vilniuje *Tarybiniam mokymui* paskelbtų šio plenumo nutarimų. Kaip Antrosios Respublikos kūrinys monografijoje pristatoma ir nagrinėjama 1989-ųjų mokyklinė programa su joje buvusiais „tarybiniais poetais“ Vladu Grybu, Vladu Mozūriūnu, Teofilu Tilvyčiu, Juozu Macevičiumi, Antanu Jonynu

³ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 19.

vyresniuojų⁴. Kodėl taip tyrėjų elgiamasi? Kodėl trinama riba tarp „sovietinės okupacijos“ ir „Antrosios Respublikos“? Lieka tik spėlioti.

TEORINĖS NUOSTATOS

Monografijoje plačiai aptariamos teorinės tyrimo prieigos. Pristatomos vokiečių literatūrologų Hermanno Kortės, Renatės von Heydebrand, Ilonkos Zimmer, Simonės Winko, Leonhardo Herrmanno ir kitų įžvalgos. Jomis remiantis tvirtinama, kad literatūros kanonas „ne tik apibrėžia bendruomenės tapatybę, bet ir steigia kolektyvinę jos atmintį“, kad kanonas „formuoja bendruomenės savivoką ir normatyvinę verčių sistemą“, kad kanoną turėtume įsivaizduoti ne kaip pavienių kūrinių sandaugą, bet kaip „savitais dėsniais pagrįstą naratyvą“.

Taigi teorinis įvadas tarsi suteikia skaitytojams viltį monografijoje atrasti atkurtą pasakojimą, visą šimtmetį veikusį lietuvių visuomenės tapatybę, savivoką, kolektyvinę atmintį. Sykiu knygos autorės deklaruoja pasirinkusios kultūros sociologijai priskiriamus „deskriptyvinius kanono tyrimus“, kuriuos atliekant kanono formavimas traktuojamas kaip „socialinis kultūrinis procesas“ ir nagrinėjami kanono funkcionavimo visuomenėje mechanizmai⁵.

Tyrėjos taip pat skelbia tęsiančios Lietuvos mokslininkų Teresės Bukauskienės ir Reginos Norkevičienės darbus – šiais darbais kaip „solidžiu faktografiniu pagrindu“ besiremiančios, juos „plečiančios ir tikslinančios“⁶. Beje, Norkevičienė nuo 1966-ųjų buvo „perėmusi atsakomybę už literatūrinį ugdymą aukštesniųjų klasių konkurence“ ir šią atsakomybės naštą Lietuvoje nešė iki pat 1990-ųjų⁷. Programinis knygos autorių įsipareigojimas „plėsti“ šios mokslininkės darbus, tęsti jos pasakojimą apie literatūrą mokykloje padeda geriau suprasti tyrimo logiką ir ideologines išeities pozicijas, kurias aptarsime recenzijos pabaigoje.

⁴ *Ibid.*, p. 397, 523–533.

⁵ *Ibid.*, p. 13–21.

⁶ *Ibid.*, p. 22.

⁷ „Stengdavomės laikytis Hipokrato priesaikos – svarbiausia nekenkti! Lituanistę, socialinių mokslų daktarę docentę Reginą Kuzmaitytę-Norkevičienę kalbina Saulius Vasiliauskas“, in: *Colloquia*, 2023, t. 52, p. 176–201.

Monografiją atveriančiu raktu tampa autorių išdėstyta kertinė metodologinė nuostata: „Pats savaime literatūros tekstas nėra nei vertingas, nei bevertis: vertę jam suteikia arba jos nesuteikia suvokėjas, pasiremdamas tam tikrais vertinimo kriterijais.“⁸ Taigi iš kanono formavimo ir jo funkcionavimo proceso tyrėjos sąmoningai pašalina literatūros kūrinį kaip savarankišką tekstą, sykiu neigia pačių rašytojų dalyvavimą kanoną kuriant. Tokia knygos autorių pozicija iš esmės nulemia tyrimo pobūdį.

Visų pirma, šia nuostata grindžiamas tyrėjų žvilgsnis suprimityvina pačią literatūrą: iš literatūros kūrinio, o ir bet kurio kito teksto jis atima savarankišką turinį, jo subjektiškumą, jo būtiškumą. Rašytojų kūrinys atsiduria vien mūsų, suvokėjų, valioje. O mūsų valia ir galia beribė. Kas toks Martynas Mažvydas, kas Kristijonas Donelaitis, kas Mykolaitis-Putinas mūsų visagalybės akivaizdoje? Michailas Bachtinas tekstus vadino „išraiškingomis ir kalbančiomis būtimis“. Pasak jo, humanitariniuose moksluose tyrėjas kaip subjektas susitinka su tekstu kaip kitu objektu. Šiuose moksluose svarbus tampa ne tiek racionaliai apibrėžtas pažinimas, kiek kito, o sykiu ir savęs supratimas⁹. Tikras humanitaras, Bachtino manymu, turi gebėti užmegzti dialogą su tekstu, nes būtent dialoge ir atsiveria mums svarbi, mūsų gyvenimams prasmės teikianti teksto vertybinė ir ontologinė tiesa. Tačiau nubūtintas tekstas nėra vertas dialogo.

Antra, nuostata, kad vertę literatūros tekstui suteikiąs tik suvokėjas, ne tik suprimityvina, iškreipia rekonstruojamą kanono raidos vaizdą, bet ir paspendžia spąstus pačioms tyrėjoms. Mat jei esame įsitikinę, kad meno kūriniai neturi savaiminės vertės, nematome prasmės jų pačių nei rimčiau nagrinėti, nei „demaskuoti“. Tad kanono formavimas monografijoje vaizduojamas vien kaip suvokėjų – programų ir vadovėlių autorių – valios raiška. Tyrėjos stengiasi demaskuoti suvokėjus, kurie, jų įsitikinimu, bus suteikę literatūros tekstams netinkamas vertes. O programų ir vadovėlių autoriai klaidingas vertes kūriniais priskyrę todėl, kad buvo veikiami tam tikrų ideologinių nuostatų. Todėl svarbu šias nuostatas atskleisti ir jomis pagrįsti konstruojamą kanono raidos vaizdą. Tik ar to pakanka patikimai kanono rekonstrukcijai? Kuo remiantis monografijoje tvirtinama, kad kuri nors kūrinio interpretacija yra nepagrįsta, ydinga? Juk subjektiškumo neturinčiu kūriniu negalima

⁸ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op cit.*, p. 13.

⁹ Михаил Бахтин, *Эстетика словесного творчества*, Москва: Искусство, 1979, с. 361–373.

patikrinti nė vienos interpretacijos. Koks atramos taškas, koks pagrindinis argumentas tokiu atveju lieka tyrėjoms? Regis, vienintelis: „taip manome, todėl taip teigiame“. Būtent šiuo „argumentu“ remdamosi knygos autorės „demaskuoja“ Mykolo Biržiškos, Jurgio Lebedžio, Albino Jovaišo, Dalios Dilytės atliktus senosios Lietuvos literatūros tyrimus¹⁰. Monografijoje tiesiog atmetama prielaida, kad demaskuojamų suvokėjų interpretacijos galėjusios kilti iš pagarbaus dialogo su literatūros kūrinium, kad jos atveriančios paties kūrinio vertes ir reikšmes.

Vis dėlto kitų suvokėjų pozicijų ribotumą, klaidingumą teigiančioms tyrėjoms kartais tenka pačioms išsakyti savo santykį su konkrečiais literatūros kūriniais, paradoksaliai atskleisti, kokią vertę, kokių reikšmių „savaime beverčiam“ tekstui jos linksta suteikti. Ir paaiškėja, kad lotyniškoji ir lenkiškoji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės poezija, knygos autorių nuomone, į vadovėlius buvusi įtraukta vien „dėl dėmesio Lietuvos gamtai, istorijai, svarbioms LDK asmenybėms, legendoms“¹¹, kad Petro Cvirkos romanas *Žemė maitintoja* „sovietmečiu buvo aktualus dėl „buržuazinės“ Lietuvos žemės ūkio politikos demaskavimo“¹², kad Jurgio Kunčino *Tūla* ir Mariaus Ivaškevičiaus *Madagaskaras* mokykliniame kanone, kartu su Gedimino laiškais ir Broniaus Krivicko eilėraščiais, teigia „individo įsipareigojimą tautai ir valstybei“¹³.

PASAKOJIMAS APIE PIRMOSIOS RESPUBLIKOS KANONĄ

Tarp Vasario 16-osios Respublikoje savo tekstais ir pasirinkimais mokyklinį literatūros kanoną veikusių akademikų tyrėjos pagrindai iškelia Biržišką, Mykolaitį-Putiną, Juozą Ambrazevičių ir jų idėjų rate buvusius vadovėlių autorius Zigmantą Kuzmickį, Motiejų Miškinį. Tačiau šių literatūrologų nuostatos monografijoje pernelyg supaprastintos, o kartais ir iškreiptos. Biržiškos darbams būdingas kultūrinis istorinis metodas knygoje siejamas su „Rusijos aukštosiomis mokyklomis“. Jam priskiriamas „deterministinis požiūris į literatūros kūrinį“, estetinės kūrinio vertės „menkas paisymas“. Pasak tyrėjų, būtent šis

¹⁰ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 62–66, 445–478.

¹¹ *Ibid.*, p. 465.

¹² *Ibid.*, p. 378.

¹³ *Ibid.*, p. 518.

metodas ir „moderniojo nacionalizmo ideologija“ lėmę, kad senoji „raštinė“ buvo įtraukta į mokyklinę „literatūros istoriją“¹⁴.

Vis dėlto kultūrinio istorinio žvilgsnio į literatūrą būta daug platesnio ir gilesnio. Vienas pagrindinių šios tyrimų mokyklos kūrėjų prancūzų literatūrologas Gustave'as Lansonas, turėjęs įtakos ir rusų, ir lenkų, ir lietuvių mokslininkams, jungė teksto ir jo kultūrinės aplinkos tyrinėjimą, grindė jį erudicija, individualia patirtimi ir intuicija. Literatūros tekstą kultūrinė istorinė mokykla aiškino ir kaip genijaus kūrinį, ir kaip veikiamą istorinių aplinkybių darbą; aplinka kūrinį veikia, bet jo nenulemia. Literatūros, kultūros ir istorijos studijos jungiamos tam, kad padėtų literatūros tekstą pamatyti kultūros raidoje, įrašytą į istoriją – ir taip geriau jį atvertų ir paaiškintų. 1886-aisiais Lansonas buvo Rusijos imperatoriaus vaikų mokytojas, jo parašyta ir 1894-aisiais prancūziškai išleista pavyzdinė *Prancūzų literatūros istorija* jau 1896-aisiais ir 1898-aisiais pasirodė dviem tomiais rusų kalba. XX a. pradžioje Maskvos universitete studijavusiam Biržiškai šis fundamentalus veikalas turėjo būti žinomas. Kiek vėliau Lansonu rėmėsi buvę Biržiškos studentai Lebedys¹⁵, Zaborskaitė. Beje, į Lansoną jau postmoderniais laikais gręžėsi ir naujojo istorizmo mokykla.

Biržiška, kaip ir Lansonas, nemenkino nei estetinės literatūros tekstų vertės, nei jų autorių individualumo. Donelaitis, Adomas Mickevičius jo nusakyti kaip savo laiką pralenkę, iš istorinių aplinkybių išsiveržę kūrėjai. „Kilniausias lietuvių poezijos ir vienas žymiausių visuotinės literatūros kūrinių“, realizmu, gyvu gyvenimo vaizdavimu „išsiskiria iš visų tos rūšies visuotinės literatūros kūrinių, praneša savo gadynę“¹⁶, – taip Biržiška mokiniams ir visuomenei jau 1918-aisiais pristatė Donelaičio *Metus*. Išeivijos literatūrologės Elenos Tumienės liudijimu, ir senatvės metais Los Andžele Biržiška šypsodamasis jai sakęs: „Nesvarbu, ką jūs pamanykite... Aš didžiausiu iš lietuvių poetų laikau Donelaitį.“¹⁷ O apie Mickevičiaus kūrybą 1955-aisiais Biržiška kalbėjo taip: „Didžioji poezija – o tokia gi yra jo [Mickevičiaus] poezija – nesensta, tik

¹⁴ *Ibid.*, p. 55–56.

¹⁵ Donatas Sauka, „Išminties pamoka“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 17, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 74; Vanda Zaborskaitė, „Meninio žodžio spalvos“, in: *Profesorius Jurgis Lebedys*, sudarė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Mokslas, 1983, p. 32, 36.

¹⁶ Mykolas Biržiška, „Donelaitis“, in: *Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatija (iki 1940 m.)*, parengė Leonas Gineitis, Vilnius: Vaga, 1988, p. 338.

¹⁷ Elena Tumienė, „Kristijono Donelaičio *Metai*“, in: *Egzodo Donelaitis. Lietuvių išeivių tekstai apie Kristijoną Donelaitį*, sudarė Mikas Vaicekaskas, Vilnius: Aidai, 2001, p. 205.

domėjimasis jaja, branginimas ir vertinimas visuomenėje banguoja: čia kyla, čia mažėja, čia plinta, čia siaurėja, ir vėl atsigauna.¹⁸ Beje, monografijos autorių visame darbe nuosekliai ginama nuostata, kad „senoji raštija“, „religinė raštija“ atskirtina, atribotina nuo „lietuvių literatūros“, po Mykolaičio-Putino, Lebedžio, Jovaišo, Juozo Girdzijausko, Eugenijos Ulčinitės, Dilytės, Sigito Narbuto tyrimų, atskleidusių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Prūsų Lietuvoje kurtų tekstų savarankišką estetinę vertę, ir po lietuvių literatūrologijos išgyvento postmodernizmo atrodo gerokai anachroniška.

Knygoje suprimityvintos ne tik Biržiškos, bet ir kitų kanonų veikusių asmenybių nuostatos. Mykolaitis-Putinas, Ambrazevičius, Miškinis tyrime visų pirma apibūdinami kaip „nacionalizmo ideologijos“ išpažinėjai ir propaguotojai, iš esmės laikę literatūrą „tautinio ugdymo priemone“¹⁹. Tad ir bendras Vasario 16-osios Respublikoje gyvavusio literatūros kanono vaizdas, kurį pavyko rekonstruoti tyrėjoms, lieka perdėm supaprastintas: „[P]riėjome prie išvados, kad vertybinė tarpukario mokyklinio kanono struktūra rėmėsi XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje susiformavusia moderniojo lietuvių nacionalizmo ideologija.“²⁰ Ir griežtas šio laikotarpio apibendrinimas:

Tautinis auklėjimas buvo pirmosios Lietuvos Respublikos mokyklinio literatūros kanono struktūros ašis. Suprantama, estetinė kūrinio vertė, jo reikšmė lietuvių literatūros tradicijai laikyti svarbiais kriterijais atrenkant kūrinius kanonui, bet ne jie formavo kanono naratyvą.²¹

Tokią išvadą ir tokį apibendrinimą tyrėjos grindžia išsirinktomis Miškinio, Mykolaičio-Putino, Ambrazevičiaus, Kuzmickio tekstų citatomis apie literatūros „visuomeninę reikšmę“, „tautinę paskirtį“, „patriotinę auklėjamąją misiją“²². Tačiau jos nutyli, nuo skaitytojų nuslepia rekonstrukcijos išvadai prieštaraujančias šių literatūrologų nuostatas, išsakytas tuose pačiuose ir kituose jų tekstuose. O nutylėtos nuostatos – kertinės.

¹⁸ Mykolas Biržiška, „Lietuvos dievaitis. Kas buvo ir ką po šimto metų mums paliko Adomas Mickevičius?“, in: *Santarvė*, 1955, Nr. 6, p. 253.

¹⁹ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 79–82.

²⁰ *Ibid.*, p. 90–91.

²¹ *Ibid.*, p. 144.

²² *Ibid.*, p. 80–82.

Štai tyrime cituojami žodžiai iš Miškinio 1933-iaisiais jaunimui paskelbto straipsnio „Kodėl mes daug rašome apie literatūrą“: „Literatūra – tautos sandoros skrynia, kuri stebuklingai telkia apie save tautą ir vadovauja jos žygiams.“²³ Tačiau praleidžiamas tame pačiame straipsnyje kiek anksčiau išsakytas teiginys:

Šiaip literatūra reiškia tą patį ką išsilavinimas, pasaulėžiūra, estetinis skonis. [...] Literatūra turi savumą sintetinti gyvenimą, jina duoda žmogui pilno, neišdalyto gyvenimo jausmą ir tuo būdu suteikia jam vadinamos inteligencijos – sąmonės lankstumo ir gilumo.²⁴

Taigi literatūrą Miškinis visų pirma sieja su savarankiško asmens, jo pasaulėžiūros, estetinio skonio, inteligencijos ugdymu. Tokią pačią nuostatą jis išdėsto ir 1931-aisiais paskelbtame tekste „Mokinio Patarėjas“: Lietuvos mokslėivis, kaip „būsimas šviesuolis“, turįs pats atrasti ir pajauti „meno žodį“, nes būtent gera literatūra „padeda susidaryti pasaulėžiūrai, susiformuoti mūsų ‘aš’, nes literatūra nuolat lavina, tobulina asmens estetinę klausą, išmoko „branginti tikrą, o ne falsifikuotą žodį, tiek lietuvišką, tiek tarptautinį“²⁵.

Mykolaičio-Putino nacionalizmą, jo pastangas palenkti literatūrą „tautiškumo ugdymui“ knygos autorės iliustruoja citata iš 1935-iaisiais paskelbto straipsnio „Patriotinės ir politinės mūsų literatūros gairės“: „Mums reikia personažų, kurių vardai taptų bendriniais. Jie paryškins lietuvių charakterį, apie juos telksis skaitytojų mintys ir jausmai, apie juos kursis ideologija, jie taps jungiamomis mūsų tautos gijomis.“²⁶ Tačiau monografijoje nutylimos šio teksto parašymo aplinkybės – tai Mykolaičio-Putino atsakas į Vokietijoje įsigalėjusį nacizmą ir jo keliamą egzistencinę grėsmę lietuvių visuomenei. Straipsnyje baisimasi „suvokietintoje Tilžėje“ įvykusi Vydūno užpuolimu, kai miestiečių minia „spjaudžiusi ir kojomis spardžiusi žilagalvį filosofijos daktarą vien dėl to, kad jis lietuvis“. Mykolaitis-Putinas šiame tekste primena Vydūno keltą „sau-žmogaus idealą“, jo neneigia, bet pastebi, kad dabarties

²³ *Ibid.*, p. 80; Motiejus Miškinis, „Kodėl mes daug rašome apie literatūrą“, in: Motiejus Miškinis, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 47.

²⁴ Motiejus Miškinis, „Kodėl mes daug rašome apie literatūrą“, p. 46.

²⁵ Motiejus Miškinis, „Mokinio Patarėjas“, in: Motiejus Miškinis, *Rinktiniai raštai*, p. 37–38.

²⁶ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 80.

laikais tokio idealo lietuviams nepakanka: „[M]es turime būti sau-tauta.“ Tad ir literatūrai dera prie tautos savarankiškumo ir savigarbos stiprinimo prisidėti. Tokias gaires brėždamas, Mykolaitis-Putinas sykiu kalba apie būtinybę išsaugoti deramą meninį lietuvių literatūros lygmenį: „Aš anaipiol nemanau, kad mūsų rašytojai turėtų gaminti menkus agitacinius rašinius.“²⁷ Tyrime neminima esminė Mykolaičio-Putino nuostata: teigti literatūros – ir žodžio, ir idėjų meno – savarankiškumą, jos estetinę prigimtį. Būtent šią nuostatą Lietuvos viešajame gyvenime poetas nuosekliai gynė nuo jaunystės iki senatvės²⁸.

Ambrazevičiaus nacionalizmas monografijoje grindžiamas 1933-aisiais publikuoto teksto „Kelias į mokyklų reformą“ teiginiu: sekdami vokiečių mokyklų gairėmis, jas perfrazuodami, „turėtum[e] pasakyti, kad iš lietuviškos mokyklos išėjęs žmogus turi jausti, galvoti ir norėti lietuviškai“²⁹. Tačiau nutyliami šio mokslininko straipsniai, principingai ginantys literatūros estetinę vertę, menininko individualybę ir kūrybos laisvę. Štai 1934-aisiais Ambrazevičius Varšuvoje leidžiamose *Wiadomości Literackie* („Literatūros žiniose“) paskelbė naujausios literatūros apžvalgą „Nietendencyjna literatura litewska“ („Netendencinga lietuvių literatūra“). Joje tendencingai sovietinei ir hitlerinei literatūrai priešina lietuvių literatūrą, kuri, anot jo, esanti netendencinga: „Dauguma jaunųjų ir vyresniųjų dabartinio laikotarpio [lietuvių – D. K.] rašytojų gina kūrybos laisvę, laikydamiesi nuostatos, kad pozityvios literatūros vertybės turi kilti pačios iš kūrinio prigimties, o ne būti inspiruotos iš aukščiau.“³⁰ Straipsniuose apie Maironį, Joną Biliūną Ambrazevičius iškelia ir nagrinėja tragišką kūrėjo individualybės ir minios susidūrimą, menininko ir visuomenės konfliktą³¹, o pristatydamas visuomenei Šatrijos Raganos *Sena-*

²⁷ Vincas Mykolaitis-Putinas, „Patriotinės ir politinės mūsų literatūros gairės“, in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 9, sudarė Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Vaga, 1999, p. 119–123.

²⁸ Vincas Mykolaitis-Putinas, „Grožio ir meno kuriamosios dailės reikšmė“, „Meno aptarimas“, „Dėl meno aptarimo“, „Ginčui baigti“, „Tendencinės literatūros kolektyvas“, „Įvado žodis kūrybos vakarui“, in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai. Estetika*, sudarė Irena Kostkevičiūtė, Vilnius: Mintis, 1989, p. 133–135, 154–183, 225–237, 390–398.

²⁹ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 82.

³⁰ Juozas Brazaitis, „Nietendencyjna literatura litewska“, in: Juozas Brazaitis, *Raštai*, Chicago: Į laisvę fondas, 1982, t. 3, p. 134, 143.

³¹ Juozas Brazaitis, „Atgimstančios Lietuvos herojinė dvasia: Maironio lyrikos sociologija“, „Rašytojo išsivadavimas: Biliūno laiškuose“, in: Juozas Brazaitis, *Raštai*, Chicago: Į laisvę fondas, 1981, t. 2, p. 101–102, 347–361.

me dvare pabrėžia kūrinio „estetizmą“, pasakotojai būdingą „nesuinteresuoto grožio pasiilgimą“, siekį išsaugoti aristokratišką dvasią³².

Monografijoje tyrėjų mąstymas *arba–arba* akivaizdžiai susiduria su jų tiriama literatūrologų Mykolaičio-Putino, Miškinio, Ambrazevičiaus mąstymu *ir–ir*. Lietuvių humanitarai Vasario 16-osios Respublikoje mokiniams ir visuomenei stengėsi atskleisti ir estetinę literatūros vertę, ir jos svarbą savarankiškai asmens pasaulėžiūrai, individualybei, ir reikšmingą vaidmenį tautinės bendruomenės gyvenime. Pats modernus lietuviškasis nacionalizmas iš esmės buvo herderiškas: jis siejo asmens ir tautos laisvę, tautos kultūrinį savarankiškumą laikė asmens savarankiškumo sąlyga, tautiškumą jungė su stipriu individualizmu, humanizmu, universalizmu. Būtent tai savo darbuose darė Ramūnas Bytautas, Vydūnas, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, Stasys Šalkauskis, Mykolaitis-Putinas. Todėl griežtas tyrėjų teiginys, kad „nacionalizmo ideologija“, „tautinis ugdymas“ nustelbė visus kitus mokyklinio literatūros kanono formavimo kriterijus ir iš esmės nulėmė to meto „kanono naratyvą“, neatrodo pagrįstas. Daug labiau tikrovę atitinka Ambrazevičiaus išdėstyti literatūros programos atnaujinimo siekiai, kuriuos sau kėlė XX a. ketvirtajame dešimtmetyje dirbusi literatūrologų grupė: sužadinti mokinių estetinį pasigrožėjimą tautos sukurta literatūra; atskleisti jiems literatūroje pasireiškusią tautos dvasią ir istoriją; sužadinti mokinių intelektualinius ir emocinius gebėjimus savarankiškai pažinti literatūros vertybes ir jomis grožėtis³³. Matome aiškiai teikiamą pirmenybę literatūros estetinei vertei, taip pat pabrėžiamą dviejų ugdymo idealų – asmens individualumo ir tautiškumo (žmogaus-sau ir žmogaus-tautai) – dermę.

Tiesa, pačios monografijos autorės kartais suabejoja, ar visų rašytojų kanozinavimą bus lėmęs vien nacionalizmo veiksnys. Štai aptardamos prielaidas Vincui Krėvei „tapti centrine nacionalinės literatūros figūra“, be konservatyvaus tautiškumo, jos mini ir Krėvės pažintis, jo „simbolinį kapitalą akademiame lauke“: mat „tautininkų reformuotos mokyklinės programos autoriai buvo Krėvės studentai (Kuzmickis, Miškinis) arba kolegos (Mykolaitis-Putinas,

³² Juozas Brazaitis, „Sename dvare“, in: Juozas Brazaitis, *Raštai*, t. 2, p. 336–338.

³³ Juozas Ambrazevičius, „Literatūra ir mokykla“, in: *Literatūros metraštis su kalendorium 1942 metams*, Kaunas: Valstybinė leidykla, 1941, p. 212–213; Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 146.

Ambrazevičius) Vytauto Didžiojo universitete“³⁴. Vis dėlto atrodo, kad pažinčių kriterijų į XX šimtmečio pirmos pusės Lietuvos humanitarikos erdvę tyrėjos bus perkėlusios iš dabarties, XXI a. trečiojo dešimtmečio, patirties. O Krėvės kanonizavimą bus lėmęs pats Krėvė, meninė jo kūrybos galia. Juk šią galią, jos universalumą savo darbuose ir kėlė Miškinis³⁵, Mykolaitis-Putinas³⁶, Ambrazevičius³⁷. Būtent išskirtinė Krėvės vieta kanone ir parodo, kad estetišks veiksnys tuo metu bus buvęs svarbesnis už kurią nors ideologiją. Įsidėmėtina Ambrazevičiaus, vieno iš mokyklinės programos rengėjų Antano Smetonos valdymo metais, pastaba, išsakyta 1936-aisiais *Naujojoje Romuvoje*: tuo laiku pasirodžiusį Krėvės redaguotą žurnalą *Literatūra* jis apibūdino kaip *Trečio fronto tęsinį*, kuriame „susijungė ta pati jaunoji marksistų karta su ‘Šarūno’ autorium ir jo kartos akademikais“³⁸. Taigi Krėvės politinis oponavimas tautininkams, jo posūkis į kairę, kolegų matytas ir viešai komentuotas, nepaveikė jo kūrybos vietos „tautinėje mokykloje“.

Patikėję monografijoje kuriamu pasakojimu apie literatūrinį kanoną Vasario 16-osios Respublikoje, vargiai suprastume, kaip iš tuometinės gimnazijos galėjo išeiti tokios stiprios kūrybinės individualybės kaip Marija Alseikaitė-Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Vytautas Mačernis, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Zaborskaitė ir kiti. Pakankamai liberalią ano laiko mokyklos tikrovę gal padėtų geriau pažinti Zaborskaitės atsiminimai³⁹, deja, tyrime nepasitelkti. Beje, siauron nacionalizmo schemon netelpa ir šakotos, stiprios, savarankiškų pasaulėžiūrų Miškinio, Mykolaičio-Putino, Ambrazevičiaus asmenybės. Juk Miškinis – ne tik tautininkas, bet, visų pirma, Petro Juodelio bendražygis, intelektualinio nerimo persmelkto, meno autonomiją gynusio literatūros žurnalo *Pjūvis* bendradarbis. Mykolaitis-Putinas ir Ambrazevičius – krikščioniškojo universalizmo veikiami ateitininkai, filosofo Šalkauskio idėjų rato žmonės.

³⁴ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 141–142.

³⁵ Motiejus Miškinis, „Iš literatūros teorijos ir istorijos“, in: Motiejus Miškinis, *Rinkiniai raštai*, p. 105–106, 108–109.

³⁶ Vincas Mykolaitis-Putinas, „Idėjiniai Vinco Krėvės kūrybos pradai“, in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai. Estetika*, p. 184–190.

³⁷ Juozas Brazaitis, „Krėvės padavimai“, in: Juozas Brazaitis, *Raštai*, t. 2, p. 365–367.

³⁸ Juozas Brazaitis, „Naujosios lietuvių literatūros linkmės“, in: Juozas Brazaitis, *Raštai*, t. 2, p. 549.

³⁹ Vanda Zaborskaitė, *Autobiografijos bandymas*, sudarė Virgilija Stonytė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2012, p. 64–83, 86–89, 96–99.

Pasakojimą apie mokyklinį literatūros kanoną sovietinės okupacijos metais tyrėjos baigia apibendrinta išvada: literatūros ugdymo turinys tuo laikotarpiu tarnavo „sovietinei visuomenei ideologiškai indoktrinuoti ir auklėti“, sovietmečiu „visos literatūros kanono rūšys“ formuotos pagal tuos pačius „liaudiškumo, materialistinės pasaulėžiūros, (sovietinio) patriotizmo, (soc)realizmo“ kriterijus, o sovietinio laikotarpio kūriniais taikytas ir „partiškumo“ kriterijus⁴⁰. Prie šios išvados pridėjama išlyga: vėlyvajame sovietmetyje „estetinis kūrinių suvokimas ir analizė į antrą planą išstūmė teminį-idėjinį (marksistinė-leninė metodologija grįstą) nagrinėjimą“⁴¹. Pats pasakojimas apie okupacijos dešimtmečių kanoną kupinas įdomių faktų ir detalių, tačiau gana paviršutiniškas ir nestokojantis prieštaravimų. Regis, jis ne tiek atveria, kiek retušuoja, supaprastina to meto tikrovę – išdildo jos vidines įtampas, nutyli arba iškreipia ano meto literatūrologų nuostatų sankirtas.

Tyrėjos tvirtina, kad „SSRS respublikų titulinį tautų kultūra nebuvo persekiojama ar gniaužiama, ji toleruota ir net skatinta“, „kad sovietinių respublikų literatūrologai buvo skatinami domėtis, nagrinėti, skleisti savo tautinės kultūros paveldą“, tiesa, „SSRS komunistų partijos ideologijos ribose“⁴². Vargu ar su šio teiginio pirmąja dalimi būtų sutikę ne tik į partizanus išėję ar į Vakarus pasitraukę lietuvių humanitarai, bet ir nemaža dalis okupuotoje Lietuvoje profesinį darbą dirbusių literatūrologų. Beje, visi pastarieji tyrėjų pasakojime tampa vienu apibendrintu veikėju – „sovietais“. Kaip „sovietai“ monografijoje iškyla ir Kazys Preikšas, kėlęs literatūrologams uždavinį „demaskuoti buržuazinių literatūros istorikų melą apie lietuvių literatūros istorinį vystymosi kelią“, ir Antanas Sniečkus, reikalavęs paversti mokyklą „tikruoju komunistinio auklėjimo židiniu“, ir Donatas Sauka, Kęstutis Nastopka, Vaidotas Daunys, teigę Salomėjos Nėries poezijos vertę⁴³.

Kadangi pasakojimas grindžiamas teze, jog pati Sovietų Sąjungos valdžia „skatinusi“ lietuvių humanitarus tyrinėti ir skleisti „tautinės kultūros paveldą“, čia veik nelieka asmeninių Lietuvos mokslininkų apsisprendimų, asmeninių

⁴⁰ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 394–395.

⁴¹ *Ibid.*, p. 396.

⁴² *Ibid.*, p. 187.

⁴³ *Ibid.*, p. 160, 162, 351, 372.

įsipareigojimų rūpintis lietuvių literatūra ir jos tęstinumu. Sprendimais, atsiradusiais iš tokių įsipareigojimų, tyrėjos stebisi: „Vienas sovietmečio kanono formavimo kuriozų yra mokyklinių literatūros programų ir vadovėlių dėmesys lietuvių religinei raštijai.“⁴⁴ Monografijoje ta „kurioziška“, keista, komiška raštija virsta ne tik Mažvydas, Mikalojus Daukša, Konstantinas Sirvydas, bet ir Gedimino laišakai, Lietuvos metraščiai, lotyniškoji LDK literatūra. Štai 1969-aisiais pasiūliusi į literatūros skaitinius mokykloms įtraukti „Metriką ir Gedimino laiškus“ Meilė Lukšienė, pasak tyrėjų, taip pasielgė todėl, kad, „kaip ir Biržiška, ji menkai paisė pedagogikos priedermės atsižvelgti į devintoko amžiaus psichologiją, gebėjimus ir interesus“⁴⁵. Beje, arba monografijoje, arba jos šaltinyje įsivėlusį akivaizdų klaidą: Lukšienė tikrai negalėjo siūlyti į skaitinius įtraukti Metrikos – LDK valstybės archyvo, greičiausiai bus kalbėjusi apie metraščius. Taip pat nežinia, kodėl tyrėjos įsitikinusios, kad platesnio kultūrinio akiračio įgijimas, tautinę bendruomenę steigusių ir kūrusių tekstų pažinimas galėjo prieštarauti sovietų okupuotame krašte gyvenusių lietuvių jaunuolių interesams. Ar nieko negirdėję apie Gedimino laiškus būtų buvę pažangesni, laimingesni, labiau prisitaikę prie „tarybinės tikrovės“?

Monografijos autorių lieka veik nepastebėtos Mykolaičio-Putino ir jo suburtos Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros mokslininkų Lebedžio, Lukšienės, Zaborskaitės, Irenos Kostkevičiūtės, Aurelijos Rabačiauskaitės, vėliau Saukos, Girdzijausko, Viktorijos Daujotytės sąmoningos pastangos, kad ir einant į kompromisus, imantis valenrodizmo kaip veikimo būdo, išsaugoti okupacijos sąlygomis literatūros kanonui būtiną nuoseklų nacionalinį pasakojimą, svarbiausius šio pasakojimo tekstus, apginti literatūros kaip meno savarankišką vertę, estetinę prigimtį. Tokią Lietuvių literatūros katedros sovietmečiu turėtą programą atsiminimuose yra glaustai išdėsčiusi Zaborskaitė:

Visi mes žiūrėjom į literatūrą kaip į tautos kultūros ir tautinio sąmoningumo reikšmę. Tokia buvo Mykolaičio-Putino *Naujosios lietuvių literatūros* koncepcija, kurios mokyklą visi buvome išėję. Bet tokį požiūrį žadino ir stiprino, be abejo, ir bendra ano meto lietuvių kultūros situacija. Kitas katedrai esmingas dalykas buvo literatūros estetinė prigimtis. Jos esmė buvo analizuojama ir pabrėžiama teorijos

⁴⁴ *Ibid.*, p. 217.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 218.

kursuose, ja remiamasi seminaruose ir pratybose siekiant ugdyti estetiškumo pajautą, turtinti estetinę patirtį kaip atsvarą oficialiai metodologijai.⁴⁶

Zaborskaitei atitarė ir Girdzijauskas. Pasak jo, literatūrą sociologizavusiame, ją marksistinei ideologijai lenkusiame sovietmečio tyrinėjimų lauke gyvavusi ir „kryptis, branginusi literatūrą kaip meną“ – ji „telkėsi apie Vincą Mykolaitį-Putiną“ ir „labiausiai nepatiko valdžiai“, ir „[k]aip tik šioji kryptis saugojo sveikąją lietuvių literatūros šaknį ir literatūros mokslo prestižą“⁴⁷. Regis, Girdzijauskas ano meto tikrovę bus apibūdinęs gerokai esmingiau nei monografijos autorės.

Štai 1954-aisiais išleistame straipsnių rinkinyje *Lietuvių literatūra*, skaitytojams pristatytame kaip „pagalbinė priemonė mūsų tarybinei mokyklai“, Mykolaitis-Putinas „apibrėžia literatūrinius-meninius“ Donelaičio *Metų* „savumus“, apibūdina poetą kaip „didelį žodžio menininką“⁴⁸. Kitame šio rinkinio straipsnyje Lukšienė iškelia Simoną Daukantą kaip literatą, atkreipia dėmesį į jo raštų „menines ypatybes“, „grožinei literatūrai būdingus bruožus“ ir teigia, kad vaizdinga rašytojo kūryba žadinusi lietuvių valstiečio „nacionalinę savigarbą, valstybingumo nuovoką“, jo meilę laisvei ir bodėjimąsi vergija⁴⁹. Dar kitame rinkinio tekste Lukšienė aptaria estetines Biliūno pažiūras ir prieina prie išvados, kad šis kūrėjas esąs svarbus „ne tik kaip rašytojas menininkas [...], bet ir kaip vienas pirmųjų mūsų literatūros mokslo teoretikų, diegusių visuomenei gilią tikrojo meno suvokimo mintis“⁵⁰.

Beje, jau pirmaisiais pokario metais Mykolaitis-Putinas stengėsi atskleisti ir senosios lietuvių literatūros estetinę vertę – 1947-aisiais paskelbė studiją *Literatūriniai elementai Mažvydo ir jo amžininkų raštuose*. Čia, išsamiai išnagrinėjęs Mažvydo „vaizdinę ir emocinę kalbą“, „pirmuosius eilėdaros ir vertimo meno bandymus“ ir „pirmą originalų eiliuotą mūsų literatūros tekstą“,

⁴⁶ Vanda Zaborskaitė, „Literatūros teorija pokario lituanistų rengime“, in: *Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra 1940–2000*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002, p. 59.

⁴⁷ Juozas Girdzijauskas, „Profesorius Donatas Sauka mano gyvenime“, in: *Lietuvių literatūros vagoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 719.

⁴⁸ Vincas Mykolaitis, „Donelaičio ‘Metai’“, in: *Lietuvių literatūra. Straipsnių rinkinys*, sudarė J. Būtėnas ir A. Sprindis, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1954, p. 49–51.

⁴⁹ Meilė Lukšienė, „Simanas Daukantas“, in: *Lietuvių literatūra*, p. 82–87.

⁵⁰ Eadem, „Keli J. Biliūno estetinių pažiūrų bruožai“, in: *Lietuvių literatūra*, p. 176.

pirmąsias lietuviškas knygas jis priskyrė lietuvių „literatūros istorijai“⁵¹. Tokie nuostatos savo darbuose laikėsi ir Lebedys, senuosius lietuvių autorius vertinęs ne kaip raštinijos, o kaip „meninio žodžio kūrėjus“, atvėręs Daukšos, Sirvydo, Jono Bretkūno, Saliamono Slavočinskio ir kitų rašytojų kūrybos meninę galią⁵².

Kodėl monografijoje linkstama nutylėti sovietmečiu veikusią Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros pedagoginę programą? Matyt, todėl, kad taip su šia programa elgiamasi ir Norkevičienės pasakojime, kurį plėtoti ir tęsti tyrėjos įsipareigoja teorinėje monografijos dalyje. O Norkevičienė apie Lukšienę pasakoja kaip apie pagrindinę idėjinę oponentę, neva neišmaniusią mokyklos realybės, su ja „gerokai prasilenkusią“⁵³. Iš tiesų Lukšienė buvo nuosekli Norkevičienės kurtos tarybinės mokyklos kritikė.

Knygos dalyje apie kanoną sovietmečiu pačiai Norkevičienei skiriamas itin reikšmingas reformistės vaidmuo. Pasak monografijos autorių, vyresnių klasių literatūros programų kaitos klausimas iškeltas tuo metu, kai „Mokyklų mokslinio tyrimo institute įsidarbino jauna ir iniciatyvi metodininkė Norkevičienė“. Būtent ji „ryžosi keisti stalinmečiu nusistovėjusį, vėliau tik minimaliai koreguotą baigiamosios XI klasės (t. y. „tarybinės literatūros“) kursą“: išdėstė šį kursą nebe chronologiniu, bet žanriniu principu, „atvėrė mokytojams galimybę patiems pasirinkti konkretaus žanro kūrinius“ ir taip įgyvendino esminę permainą⁵⁴. Būtent Norkevičienė su „naująja literatūros didaktų, edukologų karta“, įkandin kai kurių literatūrologų, literatūrą „ėmė traktuoti kaip visų pirma estetinį reiškinių“, o „šių pokytį savotiškai legitimavo 1971 m. LKP CK nutarimas dėl humanitarinių dalykų mokymo tobulinimo“⁵⁵, kurį paruošė taip pat Norkevičienė⁵⁶. Tiesa, pats kartinį lūžį ne tik tarybinėje, bet ir visoje XX a.

⁵¹ Vincas Mykolaitis, „Literatūriniai elementai Mažvydo ir jo amžininkų raštuose“, in: *Senoji lietuviška knyga. Pirmosios lietuviškos knygos 400 metų išleidimo sukakčiai paminėti*, atsakingasis redaktorius V. Mykolaitis, Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1947, p. 127–158.

⁵² Vanda Zaborskaitė, „Meninio žodžio spalvos“, in: *Profesorius Jurgis Lebedys*, sudarė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Mokslas, 1983, p. 33–38; Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, paruošė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 60–75, 80–93, 99–107.

⁵³ „Stengdavomės laikytis Hipokrato priesaikos...“, p. 197, 199–200.

⁵⁴ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 194–195; „Stengdavomės laikytis Hipokrato priesaikos...“, p. 186.

⁵⁵ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 210–211.

⁵⁶ „Stengdavomės laikytis Hipokrato priesaikos...“, p. 198–199.

mokyklinėje lituanistikoje (mat iki tol literatūra buvusi palenкта vienai ar kitai ideologijai) įteisinęs LKP CK nutarimas turėjo tokį pavadinimą: „Tobulinti humanitarinių dalykų mokymą, didinti jų poveikį komunistiniam moksleivių auklėjimui.“ O programoje žanrais išdėstyta literatūra liko ta pati – tarybinė.

Regis, ir į kanono raidą Kovo 11-osios Respublikoje monografijos autorės daugeliu atvejų žvelgia Norkevičienės žvilgsniu.

PASAKOJIMAS APIE ANTROSIOS RESPUBLIKOS KANONĄ

„Lietuvos švietimo reforma pradėta 1988 m. Tų metų vasario mėn. SSKP CK plenumo švietimo klausimas iškeltas kaip vienas pamatinių. [...] jis tapo postūmiu naujiems ugdymo pertvarkos projektams rengti“⁵⁷, – tokią šio pasakojimo pradžią atrandame knygoje. Ir jau šie pirmieji sakiniai iš esmės iškreipia tikrovę: Lietuva nei kaip valstybė, nei kaip „tarybinė respublika“ tais metais nepradėjo švietimo reformos, o minėtasis CK plenumas neturėjo rimtesnio poveikio lietuvių švietimo reikalams. Taip, Sovietų Sąjungoje kilęs „persitvarkymas“ pažadino lietuvių intelektualų viltis liberalesnėje, demokratiškesnėje imperijoje įgyti Lietuvai platesnę autonomiją. 1987-ųjų vasario 16-ąją Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto (toliau – PMTI) darbuotojų seminare Lukšienė perskaitė paskaitą „Mokymo sistema ir nacionalinė kultūra“, kurioje teigė, kad viena iš būtinų tautos išlikimo sąlygų esąs tautine kultūra pagrįstas demokratinis švietimas. Po šio seminaro PMTI ir susibūrė neformali mokslininkų grupė, nusprendusi siekti savarankiškos nacionalinės mokyklos ir tokiam siekiui angažuoti pajėgius visuomenės protus. Nacionalinės mokyklos idėja pradėta svarstyti įvairiuose forumuose, netrukus imtas rengti ir savarankiškos Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos koncepcijos projektas. Tik po kurio laiko, jau susikūrus Sąjūdžiui, šiai visuomeninei iniciatyvai suteikta oficialesnė forma: 1988-ųjų rugpjūtį, LSSR liaudies švietimo ministrui leidus, PMTI įsteigė Lukšienės vadovaujamą Bendrojo lavinimo vidurinės mokyklos pertvarkymo laboratoriją. Vos po trijų mėnesių, tų pačių metų lapkritį, PMTI tarybai laboratorija pristatė „Lietuvos TSR bendrojo lavinimo vidurinės mokyklos koncepcijos“ projektą, kurį nutarta paskelbti visuotiniam svarstymui.

⁵⁷ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 397.

1988-ųjų gruodį projektas publikuotas laikraštyje *Tarybinis mokytojas*, 1989-ųjų balandį – ir *Komjaunimo tiesoje*. 1989-ųjų birželį vykusio Lietuvos mokytojų sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo išvakarėse „Žinijos“ draugija projektą išleido atskira knygele, kuri buvo pavadinta *Tautinė mokykla*. Nuo tada ir patį projektą imta vadinti Tautinės mokyklos koncepcija⁵⁸. Tačiau jis liko LSSR Liaudies švietimo ministerijos nepatvirtintas ir įgyvendinti nepradėtas. Tad greičiau galėtume kalbėti apie 1988-aisiais kilusį visuomeninį švietimo sambūrį, jo skleistą nacionalinės mokyklos idėją, bet ne apie „pradėtą Lietuvos švietimo reformą“.

1990-aisiais, atkūrus Lietuvos Respubliką, įsteigta Kultūros ir švietimo ministerija rėmėsi Tautinės mokyklos koncepcijos projektu, jo idėjomis. Tačiau patys projekto kūrėjai suprato, kad, atgavus valstybę, nepakanka į kultūrinę autonomiją orientuotos mokyklos koncepcijos: lietuviams kaip politinei tautai atvirame pasaulyje teks susidurti su naujais iššūkiais, reikės gebėti į juos atsakyti. Tad pradėta rengti jau valstybinė Lietuvos švietimo koncepcija. Jos projektą už kultūros ir švietimo ministro stalo kartu su Lukšiene svarstė ir Vytautas Kavolis. O 1992-ųjų rudenį naujai koncepcijai pritarė Lietuvos švietimo taryba, Kultūros ir švietimo ministerijos kolegija ir ji buvo pateikta Lietuvos Respublikos Vyriausybei ir Seimui tvirtinti. Vėliau kurtos mokyklinės bendrosios programos rėmėsi būtent šiuo dokumentu, nors jis taip ir liko nepatvirtintas parlamento.

Paminėtos tikrovės aplinkybės pradingsta tyrėjų pasakojime: visas laikotarpis nuo 1988-ųjų SSKP CK plenumo iki 2018-ųjų monografijoje vaizduojamas kaip „tautinės mokyklos“ trisdešimtmetis, o „tautinė mokykla“ – kaip literatūrą nacionalizmo ideologijai palenkęs dirbinys. Demaskavimo aistra atveda tyrėjas prie labai stiprių apibendrinimų:

Taigi tautinis auklėjimas, panašiai kaip XX a. 4-ąjį dešimtmetį, vėl tapo vienu svarbiausių mokyklinio ugdymo uždavinių. Neatsitiktinai sutampa ir XX a. 4-ojo dešimtmečio bei XX a. pabaigos tautinės mokyklos pavadinimai.⁵⁹

⁵⁸ Ramutė Bruzgelevičienė, *Lietuvos švietimo kūrimas 1988–1997*, Vilnius: Sapnų sala, 2008, p. 274–289.

⁵⁹ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 399.

Antroji Lietuvos Respublika laiko save pirmosios tęsėja. [...] Todėl ir švietimo lauko veikėjams atrodė būtina pratęsti tarpukario kultūrinę tradiciją nuo to taško, kai ji buvo nukirsta.⁶⁰

Tokie apibendrinimai iš esmės iškreipia ir sukarikatūrina Lukšienės, Žibarto Jackūno, Romo Pakalnio, Zaborskaitės, Saukos ir kitų bendradarbių nuostatas, jų Lietuvos švietimui siūlytą raidos kryptį. Būtent Lukšienė, tvirtų socialdemokratinį pažiūrų intelektualė, nuosekli demokratė, buvo ne tik sovietų, bet ir Smetonos valdymo kritikė⁶¹, ji griežtai atmetė dalies pedagogų skelbtus siūlymus „grįžti į pradžios tašką“ ir ragino būtinai perimti šiuolaikines Vakarų švietimo patirtis, jas jungti su Lietuvos mokyklos tradicija – „plačiai matyti“, „mąstyti globališkai“⁶². Tuo metu ji pati studijavo naujausius UNESCO dokumentus, prancūzų, vokiečių, skandinavų švietimo koncepcijas, mokyklines programas ir kvietė tai daryti kitus. 1995-aisiais, komentuodama naujų bendrųjų mokyklinių programų svarstymus ir tarsi iš anksto atsakydama monografijos autorėms, Lukšienė kalbėjo:

Vis dėlto pernelyg mažai tėra visuminio mąstymo. Pirmiausia – mokykla vertinama kaip nuo visuomenės izoliuota sistema. Dėl to ir nesuvokiama, kad švietimo procesas yra būtina sąlyga demokratinei visuomenei, tautai, valstybei plėtotis. Nepaisoma grandinės švietimas–asmuo–visuomenė–valstybė. [...] Antroji bėda – visiškai skaidomas sociokultūrinis mokyklos raidos kelias, kuris paremtas humanizmo, demokratijos, kaitos [regis, turėtų būti „tautos“ – D. K.] ir atvirumo principais. Jie vertinami skyriumi – arba prieštaraujama humanizmui [...], arba neįžvelgiama nacionalumo [...]. Neigiama holistinė, t. y. visuminė, procesų sąveikos samprata. [...] Kone pagrindinis siūlymas – izoliuotis nuo pasaulio, uždrausti įsruvą iš Vakarų (netgi teigiama, kad mūsų reforma „atidaranti duris Vakarų kanalizacijai“). [...] Esminis rūpestis – kaip susitvarkyti, kad išliktume, kas esame,

⁶⁰ *Ibid.*, p. 516.

⁶¹ Meilė Lukšienė, „Dukters pasvarstymai“, in: Julija Biliūnienė-Matjošaitienė, Meilė Lukšienė, *Laiko prasmės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 326–330, 355–363.

⁶² Meilė Lukšienė, „Sukurkime tautos švietimo sistemą. Pranešimas, darytas Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio steigiamajame suvažiavime“, in: Meilė Lukšienė, *Jungtys*, sudarė Ramutė Bruzgelevičienė, Vilnius: Alma littera, 2000, p. 127–128.

ir kad galėtume savarankiškai, autonomiškai dalyvauti poliloge su kitomis valstybėmis ir su kitomis kultūromis.⁶³

Taigi pasakojime apie Antrosios Respublikos kanoną tyrėjų mąstymas *arba–arba* vėl akivaizdžiai susiduria su Lukšienės, Zaborskaitės ir jų rato žmonių mąstymu mąstymu *ir–ir*, į visumą jungusiu laisvos, stiprios, savarankiškos asmenybės ugdymą ir patikimų demokratinių santykių kūrimą, rūpestį nacionalinės kultūros tęstinumu ir atvirumu pasaulio kaitai⁶⁴. Šiais Lietuvos švietimo koncepcijoje išdėstytais principais ir buvo remiamasi kuriant mokyklinės lietuvių kalbos ir literatūros programas Kovo 11-osios Respublikoje.

Monografijos autorės skelbia ir nuolat kartoja tezę, kad literatūros kanonas šiuo laikotarpiu formuotas pirmiausia atsižvelgiant ne į kūrinių meninę vertę, bet į „patriotinį turinį“, į „politinį valstybės saugumą“, į „tautišką turinį ir pilietines vertybes“, į literatūrą kaip „tautos istorijos liudytoją“, į autorių „biografijos ir kūrybos [...] tautiškumą ir (arba) pilietiškumą“⁶⁵. Ir kaip svarų daiktinį literatūros palenkimo tautos istorijai įrodymą pateikia į mokyklinę programą įtrauktą partizano Krivicko poeziją⁶⁶. Prielaida, kad ši poezija pasiūlyta mokyklai ir dėl meninės galios, be svarstymų atmetama. Demaskavimo aistros apimtos tyrėjos imasi knygos skaitytojus įtikinėti, kad net Henriko Radausko, Antano Škėmos, Jurgio Savickio kūryba į „tautinės mokyklos“ literatūros kanoną patekusi ne dėl meninės vertės, bet dėl autorių biografijų („visi jie Lietuvos patriotai, lietuvių kultūros puoselėtojai“⁶⁷), kad Kunčino *Tūla* ir Ivaškevičiaus *Madagaskaras* atsiradę kanone dėl „individo įsipareigojimo tautai ir valstybei“⁶⁸.

Tokių absurdiškų potėpių tyrėjų pasakojimas būtų išvengęs, jei monografijoje nebūtų nutylėti kertiniai dalykai: visose Kovo 11-osios Respublikos programose pabrėžiama literatūros meninė vertė ir jos svarba ugdant sava-

⁶³ Meilė Lukšienė, „Mažai visuminio mąstymo“, in: Meilė Lukšienė, *Jungtys*, p. 275–276.

⁶⁴ *Lietuvos švietimo koncepcija*, Vilnius: Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministerijos Leidybos centras, 1992, p. 7.

⁶⁵ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 406, 413–414, 466, 470–472, 506–509.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 413.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 507.

⁶⁸ *Ibid.*, p. 518.

rankiškai mąstantį, estetiškai jautrų asmenį. Zaborskaitės rengtame 1994-ųjų bendrosios programos projekte sakoma⁶⁹:

Siekama, kad mokiniai [...] įgytų estetinę literatūrinę nuovoką ir susidarytų estelinės kultūros pagrindus; estetiškai išgyvendami meno kūrinis patirtų esminių vertybių prasmę ir siektų jomis grįsti savo gyvenimą. [...] Literatūriniam ugdymui esminga yra nuolat gilinti estetinį jautrumą, gebėjimą vertinti literatūrinius tekstus ir savo vertinimus racionaliai pagrįsti. [...] Tačiau literatūrinio lavinimo centre telkiami ne specifiniai literatūriniai dalykai, o literatūros esmė: jos etinė, filosofinė, religinė, visuomeninė ir pilietinė problematika, literatūros žmogiškasis turinys, padedantis augančiam ir bręstančiam žmogui susivokti savyje, susikurti vertybių orientyrus, pagal kuriuos jis galėtų kreipti bei įprasminti savo paties gyvenimą ir santykius su kitais žmonėmis, galėtų apmąstyti savo gyvenimo prasmę ir apibrėžti tikslus.

Ši nuostata atkartojama ir 1997-aisiais patvirtintoje programoje⁷⁰. Būtent toks požiūris į mokyklinę literatūrą persmelkia visas vėlesnes programas ir aiškiai išdėstomas 2016-ųjų programoje:

Išskirtinę mokomojo dalyko paskirtį lemia kalbos ir literatūros kaip žodžio meno ypatinga ugdomoji reikšmė. [...] Jis [dalykas – D. K.] padeda atrasti, patirti, išgyventi, suprasti literatūrą kaip kalbos meną. [...] Lietuvių kalbos ir literatūros ugdymo tikslas – padėti mokiniams suvokti ir ugdyti lietuvių kalbą kaip svarbią savo tapatybės dalį, Lietuvos visuomenės bendravimo būdą; atrasti literatūrą kaip asmeninei egzistencijai svarbią kultūros sritį, ugdyti savarankišką ir kūrybišką požiūrį į literatūrą; suvokti save kaip lietuvių kalbos, literatūros ir kultūros paveldėtoją, puoselėtoją ir kūrėją; ugdyti laisvo, atsakingo asmens savimonę.⁷¹

Būtent meninė kūrybos vertė lėmė ne tik Radausko, Savickio, Škėmos, Kunčino, Ivaškevičiaus, bet ir Donelaičio, Antano Baranausko, Maironio,

⁶⁹ Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos. Projektai, sudarė Meilė Lukšienė, Žibartas Jackūnas, Darius Kuolys, Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Leidybos centras, 1994, p. 172, 174.

⁷⁰ Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos, p. 119–120.

⁷¹ Lietuvių kalbos ir literatūros pagrindinio ugdymo bendroji programa, Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 2016, p. 6–7.

Antano Vaičiulaičio, Mariaus Katiliškio, Nykos-Niliūno, Liūnės Sutemos, Janinos Degutytės, Romualdo Granausko, Juozo Apučio, Justino Marcinkevičiaus, Juditos Vaičiūnaitės, Vandos Juknaitės, Marcelijaus Martinaičio, Sigitos Gedos, Tomo Venclovo, Donaldo Kajoko, Juozo Erlicko, Aido Marčėno, Nijolės Miļiauskaitės, Sigitos Parulskio, Ričardo Gavelio, Danutės Kalinauskaitės ir kitų lietuvių rašytojų atsiradimą mokyklinėse programose.

Remdamosi Norkevičienės nuostata, kad „lietuvių literatūros tradicija prasideda XIX a. pabaigoje“⁷², monografijos autorės demaskuojantį žvilgsnį nukreipia į LDK rašytojus, išlikusius ar atsiradusius atkurtos valstybės mokyklinėse programose. Tai, jų įsitikinimu, anachroniškas ir kurioziškas reiškinys. Senosios literatūros kūrinių buvimą, Jono Radvano *Radviliados* paminėjimą 1994-ųjų programos projekte tyrėjos sieja su šių eilučių autoriaus „akademiniiais interesais“⁷³. Ir suklusta. Ši programos projektą rengė Zaborskaitė, pedagoginį darbą Vilniaus universitete pradėjusi nuo senosios literatūros pasikaitų⁷⁴, o tyrinėjimuose aprėpusi lietuvių literatūros visumą – nuo metraščių, Motiejaus Strijkovskio iki Parulskio. Ir senuosius rašytojus mokyklai ji siūlė ne dėl kieno nors „akademinio intereso“, bet dėl platesnio Lietuvos mokinių literatūrinio akiračio, jų kultūrinės brandos. Antikos herojiniais epais sekusi, istorines lietuvių kovas su Maskva vaizdavusi, todėl sovietmečiu mokyklos pasiekti negalėjusi *Radviliada* Zaborskaitei atrodo reikalinga ir literatūriniam, ir pilietiniam jaunimo lavinimui. Nėra teisingas monografijos teiginys, jog lotyniškoji, lenkiškoji LDK literatūra programose atsiradusi dėl lietuviškosios tematikos⁷⁵. Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus, Danieliaus Naborovskio ir kitų autorių tekstai verti pažinti kaip europinio lygmens, stiprios meninės galios ir universalios egzistencinės problematikos kūriniai.

Siekdamos pabrėžti senųjų autorių svetimumą lietuvių kultūrai, tyrėjos dalies jų asmenvardžius rašo lenkiškai arba vokiškai: Wojciech Wijuk Kojalowiecz, Daniel Naborowski, Samuel Przytkowski, Franciszek Ksawery Bohusz, Philipp Ruhig, Gottfried Ostermeyer, Christian Gottlieb Mielcke⁷⁶. Tačiau kitų

⁷² „Stengdavomės laikytis Hipokrato priesaikos...“, p. 197; Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 455.

⁷³ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 457.

⁷⁴ Vanda Zaborskaitė, *Autobiografijos bandymas*, p. 265.

⁷⁵ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 465.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 441, 463.

autorių asmenvardžiai lietuvinami: Motiejus Kazimieras Sarbievijus, Mykolas Pranciškus Karpavičius, Liudvikas Rėza. Kodėl taip nenuosekliai elgiamasi, nežinia. XVII a. istorikas Kojalavičius buvo kilęs iš lietuviškos Kauno miestiečių šeimos, laikė save lietuviu. XVIII šimtmečio pamokslininkas Karpavičius gimė Brastos vaivadijoje, gudiškose LDK žemėse, ir, kaip ir Naborovskis, Pšipkovskis, buvo Lietuvos pilietis. Ksaveras Pranciškus Bogušas – lietuvis bajoras, ukmergiškis. Sorbų kilmės Ruigys – toks pat lietuvių ir vokiečių kultūrų žmogus kaip ir Rėza. Tad vargu ar prasminga laužyti nusistovėjusią senųjų autorių asmenvardžių rašybą. Juo labiau kad iki XIX a. pabaigos asmenvardžiai skirtingomis kalbomis rašyti skirtingai, taikantis prie kiekvienos kalbos dėsningumų: juk išlikusius lenkiškus laiškus Daukantas yra pasirašęs *Szymon Dowkont*, o XVIII šimtmetyje į lietuvių kalbą verstuose įstatymuose buvo lietuvinamos Lenkijos Karalystės politikų pavardės: *Mikulauskas*, *Sandomiero pasiuntinys*, *Stroy-nauskas*, *Voluinės pasiuntinys*, *Sabalauskas*, *Varšuvos pasiuntinys*⁷⁷.

Taigi klaidinga manyti, kad „lituanizuoti lietuvių kultūrai svarbių asmenybių vardų, pavardžių formas pradėta XIX a. pabaigos tautinio sąjūdžio laikotarpiu“, kad tik *Aušros* laikais „Martinus Mosvidius (Masvidius) lietuvių spaudos skaitytojams tapo žinomas kaip Martynas Mažvydas, Szymon Dowkont – kaip Simonas Daukantas ir pan.“⁷⁸. Nėra abejonės, kad lietuviškai kalbėdamas lietuviškai savo pavardę tarė Mažvydas, paskelbęs ją ir verstos giesmės akrostiche – „MASVJDAS“⁷⁹, kad, laikydamasis to meto tradicijos, lietuviškai lietuviškuose laiškuose asmenvardį bus rašęs ir Daukantas.

ADOMAS MICKEVIČIUS

Visose monografijos dalyse teigiamas Mickievičiaus svetimumas lietuvių literatūrai, kultūrai, vaizduojamos perdėtos lietuvių humanitarų pastangos „sulietuvinti“ rašytoją, kuris „tiesioginių sąsajų su lietuvių tautiniu judėjimu neturėjo,

⁷⁷ Juozas Tumelis, „Gegužės Trečiosios konstitucijos ir Ketverių metų seimo nutarimų lietuviškas vertimas“, in: *Lietuvos istorijos metraštis. 1977 metai*, Vilnius: Mokslas, 1978, p. 131–132.

⁷⁸ Viktorija Šeina, *Savas svetimas dainius. Adomas Mickiewiczius lietuvių literatūros kanone (1883–1940)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021, p. 9.

⁷⁹ Eugenija Ulčinaite, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 184.

priešingai, buvo Lenkijos patriotas⁸⁰. Jo asmenvardis knygoje rašomas tik lenkiškai – *Adam Mickiewicz*. Akivaizdžiai demonstruojamas nepasitikėjimas senaisiais Lietuvos bajorais Biržiška, Šalkauskiu, Mykolu Römeriu, Czesławu Miłoszu, jautusiais tikrą gentinį solidarumą su Mickevičiumi ir pripažinusiais jo lietuviškumą. Beje, Römeris lietuviškai rašytoje *Autobiografijoje* pabrėžtinai vartojo lietuvišką poeto vardo ir pavardės formą *Adomas Mickevičius*, nors savo paties ir savo amžininkų pavardės tame pačiame tekste išsaugojo autentiškas, tiesa, lietuvindamas vardus: *Mykolas Römeris*, *Tadas Wróblewski's*, *Liudvikas Abramowicz'ius*⁸¹. *Autobiografijoje* Römeris kalbėjo ir apie „seną Adomo Mickevičiaus odą“, būdingą ir jam pačiam, kuri esanti „savotiška – ne grynai lenkiška ir ne grynai lietuviška, bet ypatingai sukombinuota, kurioje randasi taip lenkystės, taip lietuviškos žymės“⁸².

Tyrėjos nutyli ir Biržiškos, įvedusio Mickevičių į mokyklinį lietuvių literatūros kanoną, argumentus bei asmeninę patirtį. Vaikystėje ir jaunystėje atrasti Mickevičiaus tekstai, sako Biržiška, „mane veikė ne vien kaip jaunuolį, bet ir kaip tautiškai atbundantį lietuvi, didžiausiame lenkų poete atrandantį ir pajuntantį tokį pat, kaip ir jis, lietuvi, – lenkiškai kalbantį, lenkiškai rašantį, lenkiškai veikiantį, betgi *lietuvi*“⁸³. Taigi Mickevičius, anot Biržiškos, esąs ir „didysis lenkų poetas“, ir „Didysis Tautietis“, kurį tėvas krikštijo paguldęs ant Lietuvos Statuto, kuris pats savo sūnų Paryžiuje krikštijęs iš Lietuvos atvežtu Nemuno vandeniui, kurį pyktelėjęs Julius Slovackis, arba Juliuszas Słowackis, praminęs „lietuvių Dievu“ – *Bóg litewski*, o amžininkai žemaičiai Prancūzijoje vadinę „lietuvininku“, kurio „bemaž visa poetinė kūryba semiasi iš Lietuvos ir verčiasi jos įspūdžiais“, kuris tiesiogiai veikęs tautinį lietuvių atgimimą – Daukantą ir Simoną Stanevičių, kurio „lenkiškoje poezijoje maudėsi“ aušrininkai (Jonas Basanavičius atmintinai mokėjęs beveik visą *Konradą Valenrodą*)⁸⁴. Beje, Antanas Baranauskas 1858-aisiais parašytoje pirmoje *Anykščių šilelio* dalyje vartoja sulietuvintą poeto pavardės formą – *Mickieuczius* (Mickiaučius), o išnašoje paaiškina: „Letuwnikas Adomas Mickiewiczze Lenku giesmininkas, gražej musu

⁸⁰ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 449.

⁸¹ „Mykolo Römerio Autobiografija“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 13, Vilnius: Saulabrolis, 1996, p. 190–191.

⁸² *Ibid.*, p. 190.

⁸³ Mykolas Biržiška, „Lietuvos dievaitis“, p. 250–251.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 248–250, 253.

miszku gribas aprasze giesmej: 'Pan Tadeusz'.⁸⁵ 1888-aisiais sukurtoje poemoje *Lietuva* Maironis greta „didžio poeto“ Donelaičio iškelia ir tėvynę Lietuvą mylėjusį „garsų Adomą“ – „didžiausią tarpo poetą“, o išnašoje priduria, kad „Adomas Mickevičė save skaitė [...] už tikrą lietuvį“, nors „ne kartą vadina save taip jau ir lenku“⁸⁶. Iškalbingai knygoje nutyliama Brigitos Speičytės monografija *Anapus ribos. Maironis ir istorinė Lietuva*, atskleidusi genetinį Maironio ir Mickevičiaus poetikų ryšį⁸⁷. Tyrėjų lieka nepastebėtas ir Miłoszo įžvelgtas bei aptartas Mickevičiaus, lenkų mesianizmo kūrėjo, poetinės metafizikos lietuviškasis matmuo⁸⁸.

Monografijos autorės švelniai pašiepia Šalkauskį, neva nepagrįstai rašiusį apie lietuvišką Mickevičiaus kilmę iš bajorų Rimvydų, ir spėja, kad tokią žinią jis galėjęs paimti iš XIX–XX amžių sandūroje dirbusio lenkų literatūrologo Piotro Chmielowskio užuominos⁸⁹. Sykiu teigiama, jog būtent „Šalkauskio teoriją“ perėmęs Biržiška, primenama, kad sovietinės okupacijos metais jos laikęsis Mykolaitis-Putinas⁹⁰. Ir vis dėlto ši „teorija“ nėra ironijos vertas pramanas. Mickevičių giminės lietuviškumą dar XVI šimtmetyje pabrėžė Strijkovskis, kurio *Kroniką* poetas buvo atidžiai skaitęs. Kojalavičius lotyniškame *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardyne* pateikė *Kronikos* žinią, kad „kai kurie Mickevičiai kilo iš kunigaikščių Giedraičių“, ir pats Minsko vaivadijoje įsikūrusius Mickevičius kil-dino iš Žemaitijos, iš Rimvydų giminės⁹¹. Žemaitijoje ir rusėniškose Lietuvos žemėse gyvenusią Rimvydų-Mickevičių giminę Kojalavičius mini ir lenkiškai rašytoje herbyno santraukoje⁹². Lietuvis didikas Rimvydas XV a. viduryje buvo

⁸⁵ Antanas Baranauskas, *Raštai*, t. 1, parengė Regina Mikšytė, Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 178.

⁸⁶ Maironis, „Lietuva“, in: Maironis, *Raštai*, parengė Irena Slavinskaitė, Vilnius: Vaga, t. 2, 1988, p. 323, 336.

⁸⁷ Brigita Speičytė, *Anapus ribos. Maironis ir istorinė Lietuva*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 15, 21, 95–96, 100, 121–128.

⁸⁸ Czesław Miłosz, *Ulro žemė*, vertė Almis Grybauskas, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 94–98, 112.

⁸⁹ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 64.

⁹⁰ *Ibid.*, p. 65, 220.

⁹¹ Albertas Kojalavičius-Vijūkas, *Šventasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas*, vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2015, p. 405, 549.

⁹² Wojciech Wijuk Kojalowicz, *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego, tak zwany Compendium, czyli O klejnotach albo herbach, których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywają*, Kraków: Drukarnia „Czasu“, 1897, p. 157–158.

Lydos seniūnas⁹³. Matyt, lietuviškos kilmės iš Rimvydų idėją saugojo žodinė Mickevičių šeimos tradicija. Kad poetui buvo ne tik žinomas, bet ir svarbus genealoginis šeimos pasakojimas, liudytų *Grażinos* personažas – senas išmincingas bajoras Rimvydas, kunigaikščio Liutauro patarėjas: „Rymwid“ – *zaczny rycerz w litewskim narodzie* („garsus lietuvių tautos riteris“)⁹⁴.

Klysta tyrėjos, paraidžiui supratusios *Konrado Valenrodo* pratarmės žodžius, jog Lietuva esanti „visiškai praeityje“, jog tai „išnykusi“ tauta⁹⁵. Šie žodžiai, kaip ir poemos dedikacijoje Rusijos imperatoriui Mikalojui I išsakytas palinkėjimas, „kad šitiekos tautų Tėvo vardą šlovintų visos kartos visomis kalbomis“, yra klasikinis Mickevičiaus valenrodizmo pavyzdys. Juk pats istorinės poemos tekstas kvietė lietuvius ir lenkus priešintis svetimųjų priespaudai, visomis priemonėmis grumtis už savo laisvę. Juk *Litwo! Ojczyzno moja!* – *Pono Tado* invokacijos žodžiai – buvo nukreipti ne tik į praeitį, bet ir į ateitį. 1841-ųjų kovo 23-įją iš Paryžiaus broliui Pranciškui išsiųstame laiške poetas rašė: „Gal tapsiu profesoriumi be natūralizacijos, nes man vis dėlto gaila liautis oficialiai, valstybine prasme lietuviu buvus [*mi jakoś żal przestać być Litwinem urzędownie*] ir nemiela pavirsti prancūzu.“⁹⁶ Taigi Mickevičius brangino ir saugojo prieš pusę amžiaus sunaikintos Lietuvos valstybės pilietybę: galimybę tapti Prancūzijos piliečiu jis siejo ne su Lenkijos, bet su Lietuvos politinės bendruomenės išdavyste. Tikėjo ir Lietuvos išsivadavimu iš Rusijos imperijos. 1844-ųjų gegužės 9-ąją iš Paryžiaus Pranciškui į Lietuvą rašė:

Brolau, štai mes ir pasenome, gyvenimas prabėgo kaip akimirka, o atsiskaitysime tik už tai, kaip mes jį panaudojome artimųjų ir tėvynės labui. Turiu vilties, kad su tavimi pasimatysime šioje žemėje ir geresniais laikais. Ir džiaugėsi, jei tu pasitiktum Dievu, jog dar ir Lietuvą pamatysime, jau mūsų Lietuvą, o ne maskvėnišką. Tuo gyvenu, dėl to gyvenu ir iki to, duos Dievas, prigyvensiu.⁹⁷

Regis, ir „didžiojo Adomo“ atveju mąstymas *arba–arba* knygoje susiduria su mąstymu *ir–ir*. Biržiška, Šalkauskis, Römeris, Mykolaitis-Putinas, Speičy-

⁹³ Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.*, Vilnius: Aidai, 2003, p. 316.

⁹⁴ Adam Mickiewicz, *Dzieła*, Warszawa: Czytelnik, 1955, t. 2, p. 11.

⁹⁵ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 448.

⁹⁶ Adam Mickiewicz, *Dzieła*, Warszawa: Czytelnik, 1955, t. 15: *Listy*, d. 2, p. 391.

⁹⁷ *Ibid.*, p. 624.

tė, neneigdami lenkiškosios Mickevičiaus tapatybės, jo kūrybos priklausymo lenkų kultūrai, mato ir lietuvišką jo tapatybės bei kūrybos dėmenį, stiprią šios kūrybos įtakmę lietuvių kultūrai. Beje, tarsi pratęsdamas Römerio pastabą apie „ypatingai sukombinuotą“ Mickevičiaus odą, lenkų istorikas Juliuszas Bardachas yra nusakęs šio poeto bei kitų XIX ir XX a. pradžios Lietuvos intelektualų savimonę kaip „dvipakopę tautinę sąmonę“, kurioje susilieja lietuviškumas ir lenkiškumas⁹⁸. Ir nebus sukludęs. Mickevičiaus lenkiškosios poezijos lietuviškumas tiesiogiai veikė modernų lietuvių nacionalizmą: net pirmasis Lietuvos Respublikos prezidentas Smetona buvo „didžiojo Adomo“ mokinys⁹⁹.

KRISTIJONAS DONELAITIS

Išskirtiniu demaskavimo taikiniu monografijoje tampa Donelaitis. Pasak tyrėjų, jo *Metai* – tai „nuo XX a. Lietuvos socialinės, kultūrinės ir kalbinės realybės nutolusi didaktinė XVIII a. poema“. Ji visą šimtmetį išbuvusi mokyklinės literatūros kanone tik dėl „gerokai pritemptų vertinimų“: „[Š]io kūrinio svarbą lietuvių kultūrai vadovėlinėse interpretacijose bandyta sustiprinti tai vainikuojant jį tautinio epo laurais (tarpukariu ir šiuolaikinėje mokykloje), tai paverčiant socialinio protesto manifestu (sovietmečiu).“¹⁰⁰ Ir vienas, ir kitas „sustiprinimas“ nesą pagrįsti. Ar tikrai? Kuo savo kategorišką nuomonę grindžia monografijos autorės? *Metų* tekstu? Ne, tik savo vidiniu balsu, klaidingai interpretuota Dilytės studija *Kristijonas Donelaitis ir Antika* ir vokiečių mokslininko Axelio Ernsto Walterio straipsniu „Kristijono Donelaičio *Metai* Europos nacionalinio epo tradicijoje“. Visas tyrėjų pozicijos atramas aptarkime iš eilės.

Knygos autorių vidaus balsas, tvirtinęs, kad socialinio protesto *Metuose* nesama, kad sovietmečio humanitarai jį prasimanę, bus jas suklaidinęs. Kūrinyje akivaizdus pasakotojo solidarumas su baudžios naštos slegiama lietuvių valstiečių bendruomene, sykiu stiprus ir visuomeninio protesto balsas. *Metuose* lietuvis baudžiauninkas smerkia vokiečio amstroto savivalę, primena

⁹⁸ Juliuszas Bardach, *O dawniej i niedawnej Litwie*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1988, p. 206–211.

⁹⁹ Aleksandras Merkelis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York: Amerikos lietuvių tautinė sąjunga, 1964, p. 24, 47.

¹⁰⁰ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 520.

jam prigimtinę žmonių lygybę, pareigūno priedermę tarnauti teisingumui ir jo laukiantį Dievo teismą (ŽR, 479–491). Pagrįsta Kavolio įžvalga: nors Donelaitis pripažįsta, kad valdančiajai klasei teisę valdyti davęs Dievas, bet, „realistiškai vaizduodamas ją moraliai pakrikusią, jis atima jos moralinį autoritetą ir palieka „paprastiems žmonėms“ moralinę autonomiją patiems suvokti ir savo jėgomis vykdyti savo uždavinį“¹⁰¹. Taigi patys *Metai* yra ne tik nacionalinio, bet ir „socialinio protesto manifestas“. Tai tekstas, kuriuo priešinamasi Prūsijos karaliaus kolonizavimo politikai, jo dvarų valdytojų prievartai: sovietmečiu ši nuostata nebuvo kūriniui primesta, tik paryškinta.

Vidinis balsas prigauna monografijos autorės ir tada, kai neigia tautinį Donelaičio kūrinio pobūdį. Šis balsas, regis, bus neleidęs tyrėjoms atidžiau perskaityti ir suprasti donelaitikai svarbaus Dilytės teksto: knygoje tvirtinama, kad studijos *Kristijonas Donelaitis ir Antika* autorė XVIII šimtmeityje sukurtą „poemą laiko tiesiog epu, kuriame dera antikinio herojinio ir didaktinio epų charakteristikos, bet be tautiškumo dėmens“¹⁰². Tai teigdamos tyrėjos klysta ir klaidina savo skaitytojus. Ką gi antikinio epo poetinėmis priemonėmis heroizuoja Donelaitis? Heroizuoja jis lietuvių tautinę bendruomenę, atsako Dilytė. Būtent tautinis kūrinio pobūdis, „tautiškumo dėmuo“, jos studijoje tampa vienu svarbiausių argumentų, leidžiančių *Metus* priskirti epui. „Tautiškumo dėmeniui“ priklauso Dilytės išskirti epo bruožai: pagrindiniu veikėju paversta už savo išlikimą kovojanti tautinė bendruomenė, šiai bendruomenei keliamas dorybės, „viežlybumo“ imperatyvas, tekste įkūnyta kolektyvinė tautos išmintis, savitas lietuviškasis hegzametras¹⁰³. Šiuos bruožus aptarusi, Dilytė nusako ir Donelaičio vietą lietuvių tautos literatūroje: „Kristijono Donelaičio situacija lietuvių literatūroje panaši į Homero. Kaip ir Homeras, jis iškilo pirmas – ir iki šiol tebėra didžiausias, pasirodė pirmas – ir liko nepralenkta.“¹⁰⁴

Beje, „tautiškumo dėmenį“ *Metuose* dar prieš du šimtmečius įžvelgė Rėza, pristatęs pasauliui Donelaičio tekstą kaip „lietuviškos išraiškos“ „didaktinį epą“, kuris vaizduoja būrą kaip visos lietuvių tautos reprezentantą ir dėl kil-

¹⁰¹ Vytautas Kavolis, *Sąmoningumo trajektorijos. Lietuvių kultūros modernėjimo aspektai*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1986, p. 135–136.

¹⁰² Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 475–476.

¹⁰³ Dalia Dilytė, *Kristijonas Donelaitis ir Antika*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 205–217.

¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 217.

naus turinio bei nepaprasto kalbos grožio turįs lietuvių tautai klasikinę vertę, tampa jai „pavyzdiniu kūriniu, šedevru“ – *Musterwerk für die litthauische Nation*¹⁰⁵. Ši „dėmenį“ XX a. pradžioje pabrėžė ir Kymantaitė-Čiurlionienė: „Duonelaitis – tai tautos pirmoji sumaningoji giesmė. Apie save ir sau... [...] ten, Duonelaičio poemoje ir pasakoje, prasidėjo sąmoninga tautos kūryba.“¹⁰⁶ O XX a. pabaigoje „tautiškumo dėmenį“ aptarė ir Kavolis, Donelaičiui priskyręs „pradėtą tautinių kultūrų individualybės atidengimą“, žmonių šnekamosios kalbos kaip kolektyvinį identitetą lemiančio veiksnio iškėlimą ir dėl šių dalykų lyginęs lietuvių poetą su Johannu Gottfriedu Herderiu: „Šis tautinės kalbos primato žmogiškojo pasaulio konstravime iškėlimas daro Donelaitį jo bendrakraščio, iš daugiataučių Prūsų kilusio Herderio – tautų individualizmo principo, romantinės nacionalizmo koncepcijos autoriaus – pirmtaku.“¹⁰⁷ Taigi „tautinį dėmenį“, sykiu ir tautinio epo pobūdį, sąmoningai sekdamas Homeru ir Vergilijumi, lietuvišku hegzametru pasakodamas apie lietuvių bendruomenės likimą, savo kūriniui bus suteikęs pats Donelaitis, o ne *Metus* neva iškreipę vadovėlių autoriai.

Stabtelėkime prie minėtojo Walterio straipsnio, Donelaičio kūrinių lyginančio su Europos nacionaliniais epais¹⁰⁸. Būtent pateikusios nuorodą į šį straipsnį monografijos autorės teigia, kad „taikant klasikines apibrėžtis, *Metai* neturi daugelio epui būdingų bruožų“. Tačiau nutyli, kokios tos „klasikinės apibrėžtys“, kas tie lietuviško kūrinio stokojami „daugelis epui būdingų bruožų“, su kuo ir kaip vokiečių mokslininkas lygina *Metus*. O atsivertę Walterio tekstą sužinosime, kad tos „klasikinės apibrėžtys“, sykiu ir „daugelis bruožų“, tėra trys: a) „nacionalinius epus kuria rašytojai, priklausantys tai etninei grupei, kurios kalba rašomas epas“; b) „nacionaliniai epai remiasi egzistuo-

¹⁰⁵ *Das Jahr in vier Gesängen, ein ländliches Epos aus dem Litthauischen des Christian Donelaitis, genannt Donalitus, in gleichem Versmaass ins Deutsche überragen von D. L. J. Rhesa, Königsberg, 1818, p. 16, 20–21.*

¹⁰⁶ Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, *Tautos auklėjimo mintys. Kultūros kritika, publicistika, viešos paskaitos, pokalbiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 439–440.

¹⁰⁷ Vytautas Kavolis, *Epochų signatūros*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1991, p. 68.

¹⁰⁸ Axel Ernst Walter, „Kristijono Donelaičio *Metai* Europos nacionalinio epo tradicijoje“, in: *Kristijono Donelaičio reikšmės*, sudarė Mikas Vaicekuskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 47–67.

jančiais mitologiniais ar istoriniais tautos ar etninės grupės pasakojimais“; c) „nacionaliniai epai kuria naratyvinę tapatybę, nukreipiančią į realius ar mitologinius istorinius kontekstus, kuriuose (tariamai) atsiskleidė tautos ypatumai bei bruožai, ir kuriems atstovauja bei už juos ilgai ir sėkmingai kovoja pagrindinis herojus“¹⁰⁹. Remdamasis šiais bruožais, Walteris gana paradoksaliai lygina XII a. sukurta *Sakmę apie Igorio žygį* su XIX a. parašytais *Ponu Tadu*, *Kalevala*, *Kalevo sūnumi*, *Lačplėsiu* ir visus šiuos tekstus priskiria tautiniams epams. O *Metai*, pasak jo, nesą toks epas, nes: a) čia „nėra nei sąsajų su liaudies mitologiniais pasakojimais ir sakmėmis, nei ryšio su konkrečiais istoriniais įvykiais, ženklinančiais ar siekiančiais paženklinti tautos istorijos lūžius“; b) „nėra lyderio savybėmis pasižyminčio ir ypatingų gebėjimų turinčio herojaus“ – „Pričkus [...] nesiekia vadovauti ar priešintis nusistovėjusiai visuomeninei [...] padėčiai“; c) „Donelaičio indėlis į lietuvių literatūrą yra labiau poetologinio nei kalbinio pobūdžio“¹¹⁰.

Ir ką, remiantis Rėzos, Albino Jovaišo, Dilytės, Kavolio tyrimais, galima atsakyti Walteriui ir monografijos autorėms? Donelaičio *Metai* atitinka dvi pagrindines tautinio epo apibrėžtis: kūrinys parašytas lietuvių kalba lietuvių tautai priklausančio rašytojo ir tikrai kuria naratyvinę lietuvių bendruomenės tapatybę. Tik pagrindinis herojus, kuris atstovauja „tautos ypatumams bei bruožams“ ir už juos „ilgai kovoja“, yra ne Pričkus, o lietuvininkų bendruomenė. Taip, *Metuose* nėra pasakojimo apie mitinį prūsų karalių Vaidevutį, bet čia atrasime ir senųjų prūsų „barzdotas gadyne“, ir „konkretų istorinį įvykį, ženklinantį tautos istorijos lūžį“ – Prūsų Lietuvos kolonizavimą bei germanizavimą. O tezę, kad Donelaičio indėlis į lietuvių literatūrą yra „labiau poetologinio nei kalbinio pobūdžio“, matyt, pirmas paneigtų Daukantas, iš *Metų* visų pirma mokėsis lietuvių kalbos, o jam pritartų ir Kazys Binkis su Jonu Meku.

Kaip toli knygos autorės iš akademinės vagos gali nublokšti polėkis demaskuoti, rodo Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto svetainėje *Šaltiniai.info* paskelbto ir mokyklai siūlomo straipsnio „Donelaitis“ komentaras. Tyrėjos pamini šiame tekste „greta tautinio“ išryškintą „politinį poemos aspektą“ ir patį tekstą pristato kaip Donelaičio suprimityvinimo pavyzdį¹¹¹. Tačiau nu-

¹⁰⁹ *Ibid.*, p. 53.

¹¹⁰ *Ibid.*, p. 66.

¹¹¹ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 475.

tyli komentuojamo straipsnio esmę – *Metų* daugiaprasmiškumo ir šio kūrinio interpretacijų įvairovės teigimą. Juk gimnazistams svetainėje *Šaltiniai.info* sakoma: „*Metai* – sudėtingas ir mįslingas kūrinys. Jis turi ne vieną prasminį sluoksnį, gali būti įvairiais raktais rakinamas, įvairiais būdais perskaitomas, suvokiamas ir interpretuojamas.“ Tad straipsnyje Donelaičio tekstas ir aptariamas ne vienu, o keliais aspektais: ir kaip Apšvietos didaktinė poema, ir kaip metafizinis kūrinys, ir kaip Baroko, romantizmo ir realizmo poetinių bruožų turintis veikalas, ir kaip tautinio pasipriešinimo programą skelbiantis politinio pobūdžio darbas, ir, pristačius Dilytės įžvalgas, kaip savitas, žemdirbiškas „lietuvių tautos epas“¹¹². Monografijoje Donelaitis sulaukia lemtingo nuosprendžio: religinius ir kaimo prietarus galutinai įveiksiančioje rytdienoje jam nepadėsiantys jokie vadovėlių autorių „sustiprinimai“. „Dar didesni iššūkiai *Metų* laukia ateityje vis labiau urbanizuotos ir sekuliarizuotos Lietuvos mokykloje“¹¹³, – tvirtina tyrėjos.

Su knygos autorių nesyk išsakoma literatūros pažangos idėja, su jų įsitikinimu, kad progresas įveikiantis Donelaitį, regis, nesutinka ne tik Biržiška, Dilytė, bet ir Daujotytė. Būtent ji stengiasi atkreipti studentų ir mokytojų dėmesį į literatūros pažangos santykinumą:

Humanistikos ėjimas į priekį, jos pažanga yra sąlygiška. Nė vienas dabartinis lietuvių autorius nėra vertingesnis už Donelaitį, Baranauską, Maironį. Bet jei nebeturėsime dabartinės poezijos, prarasime ir Donelaitį, nesuprasime nei jo, nei Maironio. Meno laikas yra kitas – menininkas yra iš pat pradžių, jame išlieka pradžia, ta pati ir Donelaičiui, ir Martinaičiui.¹¹⁴

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Akivaizdžiai tendencingų ir klaidinančių teiginių esama net monografijos išvados. Štai tyrėjos nurodo rimtą mokyklinės literatūros trūkumą – siaurą žanrų pasirinkimą, tvirtina, kad Kovo 11-osios Respublikos kanone iki 2018-ųjų

¹¹² Darius Kuolys, „Donelaitis“, in: *Šaltiniai.info* (<http://www.saltiniai.info/index/details/965>).

¹¹³ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 520.

¹¹⁴ Viktorija Daujotytė, *Aplėbiantis mąstymas. Literatūros teorijos mokomoji knyga*, Kaunas: Šviesa, 2007, p. 18.

nebuvo „nė vieno privalomo esė kūrinio“¹¹⁵. Bet nutyli, kad tokio „privalomo“ kūrinio neatsirado ir po 2018-ųjų, kad 2011-ųjų programoje XI–XII klasių mokiniams buvo privaloma eseistinė Daukšos prakalba, siūlyta Giedros Radvilavičiūtės esė, 2016-ųjų programoje IX–X klasių mokiniams siūlytos Čiurlionienės-Kymantaitės, Zaborskaitės, Daujotytės, Saukos, Kavolio, Algirdo Juliaus Greimo, Martinaičio, Gintaro Beresnevičiaus, Donaldo Kajoko, Dalios Staponkutės, Juliaus Sasnausko esė, Gedos, Marcinkevičiaus, Vytauto Landsbergio eseistinės kalbos.

Knygos išvadose teigiama, kad 2011-ųjų programoje „rasime vienintelį privalomą egodokumentikos tekstą – Kudirkos atsiminimų fragmentą“¹¹⁶. Tačiau nė neužsimenama, kad toje pačioje programoje mokiniams siūlyti Dalios Grinkevičiūtės atsiminimai, Žemaitės *Autobiografija*, Mykolo Paco testamentas, Mikalojaus Kristupo Radvilo kelionės aprašymas, kad 2016-ųjų programoje IX–X klasių mokiniams buvo privalomi Liongino Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštis ir pokalbis su Gimbutiene, siūlytas Gabrielės Petkevičaitės-Bitės dienoraštis. Nutylima, kad nurodyto „privalomo egodokumentikos teksto“ programoje neatsirado ir po 2018-ųjų.

Tokios pat manipuliatyvios, nepagrįstos yra monografijos išvados, kad nuo 2011-ųjų lietuvių literatūros kursas „iš mokyklos išstūmė dalį pasaulio literatūros klasikos“, kad „visuomeniškai-patriotiškai angažuota vertybinė kanono struktūra“ galėjusi lemti „mažesnę rašytojų moterų kanonizaciją“¹¹⁷.

Visą tyrėjų pasakojimą apie XX a. mokyklinį lietuvių literatūros kanoną grindžia kanoną formavusių literatūrologų ideologinių pozicijų demaskavimas. O atskleistos pozicijos iš esmės išsitenka dviejose ideologinėse schemose: Vasario 16-osios ir Kovo 11-osios respublikose mokyklinė literatūra, pasak knygos autorių, buvusi palenkta nacionalizmui, o sovietinės okupacijos metais – sovietinei ideologijai. Pasirėmę Slavojaus Žižeko pastebėjimu, kad pats „išsilaisvinimas iš ideologijos prievartos“ esąs ideologija¹¹⁸, galėtume klausti: iš kokių ideologinių pozicijų žvelgdamos tyrėjos demaskuoja nacionalizmą ir

¹¹⁵ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 522.

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 521–522.

¹¹⁷ *Ibid.*, p. 519, 521.

¹¹⁸ Slavoj Žižek, „Ideologija ir jos šmėklos“, in: Slavoj Žižek, *Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nedrįsote paklausti Lacano*, sudarė ir vertė Audronė Žukauskaitė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 95.

sovietizmą, kokiai ideologijai pačios priklauso? Regis, jų ideologinės nuostatos daugel atžvilgių bus artimos Norkevičienės pozicijai, susiformavusiai brandžiajame sovietmetyje. Kas būdinga tyrėjų ideologijai? Visų pirma, marksizmui artimas požiūris į ideologiją kaip į demaskuotiną melo ir prievartos sistemą. Iliuzija, kad galima demaskuoti ideologijas laikantis ideologiškai neutralios „mokslinės“ pozicijos. Itin neigiamas požiūris į nacionalizmą. Į liberalųjį nacionalizmą – taip pat. Ir tokio požiūrio nulemtas modernios Lietuvos valstybės nuvertinimas.

Monografijos autorėms taip pat artimas brandaus sovietmečio žvilgsnis į literatūrą ir kultūrą. Žvilgsnis, šias kūrybos sritis esmingai apkarpančias. Tokį žvilgsnį, vyravusį Sovietų Rusijoje, yra nusakęs Thomas Stearns Eliotas: jis „susiaurina kultūrą“, priskiria jai „visa, kas spalvinga, nekalta ir atskirta nuo politikos“¹¹⁹. Būtent tokį požiūrį į lietuvių literatūrą 1962-ųjų lapkritį dieno-raštyje aptarė ir Mykolaitis-Putinas:

Vakar Dramos teatre įvyko Maironio 100-ųjų gimimo metinių minėjimas. Pilnutėlis teatras žmonių. [...] Mieželaitis išaukštino Maironį kaip lyrinį poetą. [...] Taip išėjo, kaip aš ir maniau. Dabar nutylimas Maironis kaip tautinės sąmonės žadintojas, senovės ir gimtosios kalbos idealizuotojas, kovojęs prieš lietuvių rusifikaciją, polonizaciją, germanizaciją, o keliamas Maironis kaip didelis poetas lyrikas. Man vis dėlto pavyko priminti Maironį, kaip tėvynės meilę, tautiškumą, patriotiškumą žadinusį poetą. [...] Spaudos atsiliepimuose apie tą vakarą svarbiausios mano kalbos mintys buvo nutylėtos. [...] Maironio minėjimas universitete praėjo gėdingai menkai. [...] Minėjimas buvo menkai paskelbtas, maža kas apie jį žinojo. [...] Lisenkaitė-Lazutkienė, Lietuvių literatūros katedros dabartinė kaip ir „viršininė“, ne be pikto pasitenkinimo padarė išvadą, kad visais laikais jaunimas Maironiui nesidomi, ne jis esąs jau nebeaktualus. Ne! Iš viso to galima padaryti kitą teisingesnę išvadą apie Lietuvių literatūros katedros ir universiteto vadovybės abuojumą lietuvių kultūros reikalams.¹²⁰

¹¹⁹ Tom S. Eliot, „Pastabos apie kultūros apibrėžimą“, vertė Virgis Valentinavičius, in: *Kultūros prigimtis*, t. 5, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993, p. 325.

¹²⁰ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Dienoraščiai. Rašytojo paskutiniųjų gyvenimo metų (1961–1967) užrašai*, Vilnius: Žuvėdra, 2013, p. 61–62.

Šios Mykolaičio-Putino pastabos netiesiogiai apibūdina ir kiek vėliau Norkevičienės įgyvendintą „didįjį pokytį“ mokyklinėje lituanistikoje, kuri monografijos autorės iškelia ir sureikšmina.

Tyrėjų ideologinėms nuostatoms būdinga ir labai supaprastinta progreso samprata. Pažanga knygoje, kaip sovietiniais laikais, vis dar siejama su visuomenės sekuliarizacija, urbanizacija ir nacionalizmo įveikimu. Būtent tokia samprata lemia, kad „religinė raštija“ monografijoje griežtai atskiriama nuo lietuvių literatūros istorijos, kad šiuolaikiniams tekstams tyrėjos iš anksto „suteikia“ aukštesnę vertę nei seniesiems. Tikėjimas pačios literatūros progresu leidžia knygos autorėms gana archajiškas ideologines pozicijas darniai papildyti moderniais akcentais: Kovo 11-osios Respublikoje kurtas mokyklinės literatūros kanonas tyrėjų kritikuojamas ir dėl to, kad „mažai imti domėnų lyčių, socialinės įvairovės ir kiti visuomenei aktualūs klausimai“¹²¹.

Kokia galėtų būti glausta šios recenzijos išvada? Viktorijos Šeinos ir Aistės Kučinskienės monografija, nepaisant aprėptos įspūdingos medžiagos, tikrai nėra lietuvių literatūros istoriografijos metasintezė. Tai svaresnio pagrindimo stokojantis, nesyk pro šalį prašauantis, bet savo aistra žavintis ir vertas aptarti demaskavimas, regis, galintis paskatinti platesnę diskusiją ir apie lietuvių literatūros kanoną, ir apie išsamesnius jo tyrimus.

¹²¹ Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *op. cit.*, p. 509.